

Rafał Pakuła

(Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi)

Geneza budowy Teatru Miejskiego w Łodzi

1. Komitet budowy

Chęć stworzenia z Łodzi miasta na poziomie europejskim dała asumpt do poszerzenia działań na rzecz kultury. W tym szerokim horyzoncie kulturalnym jedną z ciekawszych i charakterystycznych placówek Łodzi był teatr. Drobne gościnne wysiłki teatralne znajdują swoje wpisy w annałach już w połowie XIX w. Udokumentowanym wydarzeniem był występ krakowskiego zespołu, który gościł w Łodzi w 1857 r. W ten sposób zapisano pierwszą kartę w dziejach teatru łódzkiego. Po kilku latach w 1865 r. przy ul. Konstantynowskiej wybudowano mały, niezadaszony i drewniany „Teatr Sellina”, w którym przy dobrej pogodzie grywano przedstawienia z dobraną trupą aktorów. Z kolei w 1888 r. grono miejscowej inteligencji zawiązało Towarzystwo Teatralne².

Marzenia o własnym reprezentacyjnym gmachu teatralnym ziściły się w 1901 r. Na wspomnianej posesji Fryderyka Sellina, w głębi, stanął częściowo tylko widoczny z ulicy trójkondygnacyjny mурowany gmach teatru z trzypiętrową widownią przeznaczoną na 1250 widzów, projektu Adolfa Zeligsona. Nadano mu formę neorenesansową. Wysunięty portal wejściowy w środkowej części budynku przechodził w loggie w drugiej kondygnacji, której kolumny dźwigały taras z trójkątnym frontonem. Gmach otrzymał elektryczne oświetlenie i centralne ogrzewanie³. W inauguracyjnym przedstawieniu

---

¹ Fryderyk Sellin – propagator sztuk teatralnych, na tyłach cukierni przy ul. Konstantynowskiej otworzył drewniany teatr zwany „Arkadią”, w 1870 r. zorganizował teatr letni.

² *Teatr Polski w Łodzi*, „Giewont”, 1928, nr 3, styczeń-marzec, s. 99-104.

³ K. Stefański, *Atlas architektury dawnej Łodzi*, Łódź 2003, s. 60.

otwarcia sceny teatru w 1901 r. wzięli udział Henryk Sienkiewicz i Henryk Siemiradzki. Początkowy entuzjazm wygasł szybko, a wkrótce widzów zaczęło ubywać, dlatego też właściciel w 1912 r. sprzedał całą posesję. W 1920 r. obiekt spłonął i nigdy później nie przywrócono mu pierwotnych funkcji. Innymi działającymi teatrami w mieście, o których warto wspomnieć, były Teatr Victoria przy ul. Piotrkowskiej 67 (obecnie nie istnieje) oraz Teatr Polski (obecnie Teatr im. S. Jaracza) przy ul. Cegielnianej 63 (obecnie ul. Stefana Jaracza 27). W pierwszych latach XX w. zrodziła się idea, która wielokrotnie później będzie forsowana – budowy dużego obiektu na Rynku Targowym (obecnie pl. gen. H. Dąbrowskiego). Ostatecznie przebudowano magazyny Towarzystwa Przewozowego „Nadzieźda”. Plany wykonał David Lande, a kierownikiem prac został Gustaw Landau-Gutenteger. Teatr otwarto już w 1909 r. Sala mieściła 836 widzów, a parterowy fronton prezentował się skromnie. Wyróżniającym się elementem były masywne kolumny doryckie ujmujące wejście główne.

Dwa lata później teatr spłonął. Następnie został on odbudowany, a przy tej okazji powiększono widownię na 1160 osób. W latach 20. XX w. działał on pod nazwą Teatru Miejskiego⁴. W okresie międzywojennym działał ponadto Teatr Popularny przy ul. Ogrodowej 18 oraz teatry sezonowe jak – Teatr Letni „Scala” w parku im. Stanisława Staszica. Brakowało jednak w mieście gmachu reprezentacyjnego, którym łódzkie środowisko teatralne mogłoby się poszczycić. W gabinetach Rady Miejskiej i Komisji Teatralnej rozprawiano i żywo dyskutowano nad ideą wskrzeszenia tradycji teatralnych. Zarząd Miejski postawił sobie jako cel polityki kulturalno-oświatowej posiadanie przez miasto teatru dramatycznego. Jak silne były to dążenia, mogą świadczyć słowa Arnolda Szyfmana – *Łódź jest tak wielkim miastem, iż zasługuje na to, by mieć teatr pierwszorzędny, godny wielkiego miasta, a nie prowincjonalnej miściny*⁵. W opisach literackich przyszły łódzki teatr dramatyczny znalazł następujące uznanie – *Z teatru tego światło poezji i sztuki narodowej promieniować miało na wszystkie zakątki polskiej Łodzi i zaglądać zarówno do salonów przemysłowców i pokojów naszej inteligencji pracującej, jak i do izb*

---

⁴ *Ibidem*, s. 40-41.

⁵ Łódź a teatr, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1925, R. 7, nr 46 z 17 listopada, s. 1-3.

*robotniczych, które przez okres niewoli pogrążone były przez czas długi w stanie nieświadomości społecznej*⁶.

Pierwsze dyskusje nad kształtem teatru rozpoczęły się na posiedzeniach Komisji Teatralnej. W tym celu, w dniu 16 marca 1922 r., w Wydziale Oświaty i Kultury w Łodzi zorganizowano pierwszą konferencję nad planami realizacji teatru. Magistrat miasta przychylił się do przedstawionych wniosków i wyznaczył Komitet Budowy Szkół Powszechnych jako organ mający pełnić funkcje administracyjne do czasu wyłonienia właściwego Komitetu⁷. Prace wstępne rozpoczęto 7 grudnia 1922 r., jednak wydarzenia polityczne w mieście przekreśliły szybką ich realizację, gdyż na wniosek MSW rozwiązano Radę Miejską, a Komitet Budowy zaprzestał aktywnej działalności⁸. Jednakże z początkiem 1923 r. odbudowano struktury i podjęto nowy wysiłek zawiązania Komitetu. Na spotkaniu w styczniu 1923 r., Komisja Teatralna podjęła decyzję o powierzeniu wykonaniu planów teatru architektowi Czesławowi Przybylskiemu oraz o utworzeniu Komitetu budowy Teatru⁹.

Komitet budowy ukonstytuował się 5 września 1923 r. Początkowo na liście Komitetu widniało 17, a następnie 34 osoby. Przewodniczącym komitetu obrano Mariana Cynarskiego. Ponadto skład został uzupełniony o trzech wiceprzewodniczących. Przewodniczącym Komisji budowlanej Komitetu wybrano Leona Golca, kierownictwo budowy gmachu powierzono C. Przybylskiemu, a opiekę nad działalnością biura Komitetu sprawował M. Kalinowski¹⁰. W kolejnych latach (do 1925 r.) rozszerzono skład o delegatów z Oddziału Łódzkiego Związku Artystów Scen Polskich oraz Wydziału Zdrowotności Publicznej. W latach 1923-1925 wielokrotnie zapraszano do pełnienia funkcji ławników w Komitecie budowy Teatrów osoby pełniące funkcje społeczne, polityczne oraz wybranych obywateli miasta. Koło Ar-

---

⁶ *Ibidem*, s. 1.

⁷ Archiwum Państwowe w Łodzi, Komitet Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi (dalej cyt. APL-KB), Budowa Teatru Miejskiego 1922-1923, sygn. 304, t. 4. Do Prezydium Rady Miejskiej, s. 47.

⁸ APL-KB, Posiedzenie Komisyjne 1923-1927, sygn. 305, t. 7. Protokół z I posiedzenia Prezydium Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi, s. 33-36.

⁹ APL-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Uchwała 48, s. 4.

¹⁰ *Ibidem*. Lista członków i zastępców członków Komitetu Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie, s. 1.

chitektów Budowlanych w Łodzi było reprezentowane przez przedstawicieli w liczbie 3, którzy otrzymali głos doradczy¹¹.

Członkowie wybierani byli na czas kadencji Rady Miejskiej. Regulamin Komitetu zakładał, że każdy wniosek uprawomocnia się przy obecności połowy członków. Uchwały zapadały zwykłą większością głosów. W przypadku trzech nieobecności Komitetowi przysługiwało prawo skreślenia takiej osoby z listy członkowskiej. Regulamin określał zakres obowiązków poszczególnych komisji. Komisja budowlana uzyskała kompetencje w zakresie: nadzoru, wpływu na projekty budowlane i rozpatrywanie zmian, rozpisywanie konkursów oraz kontroli rachunków. Drugą istotną komisją dla płynnego prowadzenia administracji była Komisja finansowa. Jej obowiązkiem było gromadzenie potrzebnych funduszy, projektowanie budżetu, akceptacja rachunków. Organem wykonawczym był Komitet Biura Budowy¹².

W pierwszym okresie działalności Komitetu od 15 września 1923 r. do 29 września 1925 r. Komitet obradował na 10 posiedzeniach. W podanym okresie sprawozdawczym wybrano miejsce usytuowania gmachu teatralnego, wyznaczono architekta oraz zakupiono niezbędne materiały budowlane. Niektóre spotkania były kluczowe dla realizacji zamierzeń budowlanych. Już w kwietniu 1922 r. wskazano pod budowę teatru skwer kolejowy u zbiegu ulic – Jana Kilińskiego, Dzielnej (obecnie Gabriela Narutowicza) oraz Skwerowej. Potwierdzono to uchwałą z dnia 20 grudnia 1922 r. W latach późniejszych zapis o wyborze miejsca budowy był często krytykowany przez członków Komitetu oraz mieszkańców. Pojawiały się głosy, że gmach powinien zostać wybudowany na pl. gen. H. Dąbrowskiego. Zwracano także uwagę, że grunt w Parku Kolejowym był zbyt grząski. Następnie postanowiono nabyć nieruchomość należącą do małżeństwa Sulikowskich przy ul. Skwerowej i Składowej. O wykup nieruchomości Sulikowskich zabiegał także Zarząd Poczty Kasy Oszczędnościowej w Warszawie¹³. Ostatecznie posesję nabyto na mocy aktu sporządzonego przez notariusza Ludwika Kahle w styczniu 1926 r.,

---

¹¹ Z Komitetu Budowy Teatru, „Kurier Łódzki”, 1923, R. 23, nr 298 z 31 października, s. 5.

¹² APL-KB, Regulamin Komitetu, sygn. 305, t. 3. Regulamin, s. bp. Cała treść regulaminu patrz: Regulamin Komitetu Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1925, R. 7, nr 21 z 26 maja, s. 7-10.

¹³ APL-KB, Posiedzenia Komisyjne 1923-1927, sygn. 305, t. 7. Pismo Wydziału Budownictwa z dnia 21 listopada 1924 r., s. bp.

co znalazło potwierdzenie w księdze inwentarzowej pod nr 124¹⁴. W grudniu 1923 r. przeprowadzono drugie posiedzenie Komitetu. Spotkaniu przewodniczył L. Golc. Po zaznajomieniu się z odezwą Magistratu w sprawie przeznaczenia funduszy Komitetu i zaksięgowania w Kasie Głównej Magistratu kwoty w wysokości 22 584 385 258,87 marek polskich dla dyspozycji Komitetu, zebrani postanowili: zakupić do dnia 1 grudnia 1923 r. w cegielniach miejskich cegłę na budowę gmachu, zwrócić się do Magistratu o przelew wpływów w kwocie 14 mld marek polskich na rachunek PKO w Warszawie oraz cotygodniowe wpłaty na rachunek bankowy z tytułu sum wpływających do Kasy Miejskiej na budowę teatru. Celem zabezpieczenia sum przed dewaluacją postanowiono otworzyć rachunek złotowy. Dodatkowe składki na rzecz budowy teatru były pobierane w specjalnym podatku odprowadzanym od ceny biletów wejścia na wszelkiego rodzaju widowiska. Wysokość podatku wynosiła 10%, a po podwyższeniu stawki 20%. Drugim źródłem wzbogacającym konto Komitetu był pobór miejskiego podatku od koncertów, widowisk, zabaw i rozrywek¹⁵.

W dniu 4 kwietnia zorganizowano kolejne posiedzenie Komitetu. Tematykę i dyskusję spotkania poświęcono głównie szkicom budowy, opracowanym przez C. Przybylskiego. Oryginalne pomysły architekta zarówno pod względem urządzenia wnętrza jak i elewacji wywołały zainteresowanie. W wymianie zdań wzięli udział Marcel Barciński, Antoni Remiszewski, L. Golc, D. Lande oraz Wiesław Lisowski. Wyczerpujących wyjaśnień udzielił C. Przybylski i zobowiązał się przesłać w terminie 3-miesięcznym opracowane projekty budowy w układzie ostatecznym. Wymienione projekty umożliwiłyby przystąpienie do robót ziemnych, które planowano rozpocząć w sierpniu 1924 r. Rozważano ponadto powołanie Towarzystwa Akcyjnego Budowy Teatru. Decyzja w tej sprawie stała się kwestią rozważaną na specjalnych posiedzeniach Komisji finansowej¹⁶.

W lipcu 1924 r. prezes Komitetu L. Golc zapewniał, że plany teatru były dalece zaawansowane, a w miesiącu następnym zakładano

---

¹⁴ APŁ-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Uchwała nr IX z 20 grudnia 1922 r., akt nr rep. 729, s. bp. Posesję przy ul. Skwerowej i Składowej nabyto za sumę 25 900 zł.

¹⁵ *Z komitetu budowy teatru miejskiego*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1924, R. 6, nr 7 z 12 lutego, s. 14-15.

¹⁶ *Posiedzenie komitetu budowy*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1924, R. 6, nr 17 z 22 kwietnia, s. 14-15.

rozpoczęcie budowy. Potwierdzać te słowa miały materiały budowlane zwożone do Parku Kolejowego¹⁷. Rzeczywistość wyglądała jednak inaczej. Od początku działalności Komitetu narastał konflikt z Magistratem w sprawie interpretacji regulaminu i wynikających z niego kompetencji. Prace i wnioski inwestycyjno-finansowe wstrzymywano, a chaos z dnia na dzień się pogłębiał. Pomimo zakupionych materiałów oraz odpowiednich funduszy, polityka i spory personalne uniemożliwiały płynność realizacji. Wówczas w prasie łódzkiej pojawiły się niepocholebne opinie o pracy Komitetu - *Tymczasem co się dzieje. Kupiono tylko trochę cegieł, które zwalono na placu pod budowę [...] A gdzie się podziała reszta setek tys. zł. Czy pieniądze wsiąkły w jakąś inną dziurę, zawsze dziurawego budżetu miasta czy też po prostu zdevaluowały się?*¹⁸

Innym działaniem hamującym inwestycję okazały się niezgodności w pobieraniu podatku. Działania te, jak można domniemywać, miały charakter politycznej rozgrywki, która toczyła się między członkami Komitetu, a radnymi w Magistracie. Ministerstwo SW odmówiło reskryptem nr SM. 3884/24 z dnia 31 lipca 1924 r., zatwierdzenia uchwały Rady Miejskiej z 22 listopada 1923 r. dotyczącej dalszego inkasowania składki specjalnej na budowę gmachu, dlatego od 1 września Magistrat zaprzestał jej poboru¹⁹. Ministerstwo zatrzymało pobieranie podatku do czasu przedłożenia przez Magistrat i uchwalenia nowego przez Radę Miejską. Spowodowało to jednocześnie zamknięcie wpływów Komitetu. Na podstawie opisanej ustawy z 1923 r. o tymczasowym uregulowaniu dodatku inwestycyjnego na budowę teatru, rozpisano ustawę od wszystkich podatków komunalnych w wysokości 5%, która miała obowiązywać w okresie od 1 lipca 1925 r. do 30 czerwca 1929 r. Wydział podatkowy – w myśl polecenia Magistratu opracował, na podstawie ustawy art. 21 o tymczasowym uregulowaniu finansów komunalnych, dodatku inwestycyjnego na

---

¹⁷ *Z komitetu budowy teatru*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1924, R 6, nr 29 z 15 lipca, s. 30.

¹⁸ APŁ-KB, Różna korespondencja, sygn. 305, t. 35. Cytat z „Rozwój” nr 250, s. bp.

¹⁹ APŁ-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Pismo MSW nr SM. 3884/24, s. bp.; Protokół, „Dziennik Zarządu m. Łodzi” 1924, R. 6, nr 44 z 28 października, s. 7-9. Należy zwrócić uwagę, iż w dokumencie APŁ widnieje inny nr (SM. 3884/24), niż w opisanym w skrócie posiedzeniu zamieszczonym w Dzienniku Zarządu m. Łodzi (SM. 3894/24). Autor zdecydował się zastosować numer z dokumentu APŁ.

budowę teatru od wszystkich podatków komunalnych. Dodatek zobowiązywał do pobierania również od sum komunalnych oraz podatków państwowych z wyłączeniem podatków od spożycia, zużycia oraz produkcji²⁰. Z materiałów archiwalnych można wnioskować, że ustawa ta nigdy nie została przesłana do zatwierdzenia²¹. Podobna sytuacja zaistniała przy realizacji Gmachu Reprezentacyjnego miasta Łodzi. Bolesław Fichna wspomina, że plany właściwego gmachu, które zobowiązano się przesłać do Ministerstwa Robót Publicznych w Warszawie do ostatecznego zatwierdzenia, nigdy tam nie trafiły²².

Konflikt o profesjonalizm i kompetencje zapisany w regulaminie między Komitetem a Magistratem zaostriął się w połowie 1925 r. Komitet budowy przestał pełnić swoje funkcje, a prace budowlane ustały. Kolejne miesiące upływały na spisywaniu nowego regulaminu, negocjowaniu kompetencji, szukaniu konsensusu w spornych punktach. Konsekwencją prac podjętych przez Komitet i Magistrat było przedłożenie osobnych regulaminów. W myśl Rady Miejskiej regulamin powinien być opracowany dla Komitetu już istniejącego, a Magistrat nie mógł ograniczać w zapisach działalności i ruchów Komitetu²³. W tym celu 27 lutego 1925 r. o godz. 11.00 zorganizowano zebranie w powyższej sprawie. W przeprowadzonej dyskusji przyjęto ostateczną wersję regulaminu opracowaną przez Magistrat i Komitet²⁴.

Nowy Komitet ukonstytuował się w składzie 24 członków (4 członków Magistratu, 8 radnych, 12 obywateli) z 12 zastępcami (2 członków Magistratu, 12 obywateli). Prezesem pozostał M. Cynarski²⁵. Utrzymano w kompetencji wcześniejsze wydziały. W związku z nowym etapem realizacji budowy, nałożono na poszczególne jednostki nowe obowiązki. Wydział budownictwa zobowiązano do sporządzenia planu wykupu posesji małżeństwa Sulikowskich oraz wy-

---

²⁰ *Podatek na budowę Teatru Miejskiego*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1925, R. 7, nr 19 z 12 maja, s. 13.

²¹ APŁ-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Pismo MSW nr SM. 3884/24, s. bp.

²² *O gmach municypalności m. Łodzi. Czy budowa zostanie zawieszona?*, „Kurier Łódzki”, 1927, R. 27, nr 298 z 30 października, s. 6.

²³ APŁ-KB, Regulamin Komitetu, sygn. 305, t. 3. Pismo nr 1402/24-I z dnia 12 grudnia 1924 r., bp.

²⁴ *Ibidem*, Adnotacja z dnia 27 lutego 1925 r., s. bp.

²⁵ APŁ-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Wyciąg z posiedzenia Komitetu, 29 września 1925 r., bp.

tyczenia placu realizacji. Wydział finansowy sprawdził sumy Komitetu w Głównej Kasie Miejskiej oraz zabezpieczył i przelał wszelkie sumy pozostające w Komitecie Budowy do Łódzkiego Oddziału Banku Gospodarstwa Krajowego. Wydziałowi prawa polecono założenie księgi hipotecznej, ponadto nałożono obowiązek załatwienia z zarządem parafii prawosławnej, formalności ze zmianą konfiguracji cmentarza cerkiewnego przy ul. J. Kilińskiego oraz zabezpieczenia sumy 23 236, 11 zł znajdującej się w upadłym Banku Polskich Kupców i Przemysłowców Chrześcijan w Łodzi. Wydział gospodarczy natomiast został poproszony o zabezpieczenie od kradzieży 10 wagonów wapna lasowego zadołowanego w parku²⁶.

W sprawie regulacji cmentarza prawosławnego Komitet wystosował pismo 10 grudnia 1924 r. do proboszcza parafii prawosławnej o. Teodora I. Walikowskiego o udzielenie zgody na przesunięcie domku stróża, który kolidował z planami teatru. Zobowiązano się, że wszystkie prace zostaną sfinansowane przez Komitet, a rozbiórka domku nastąpi w momencie oddania parafii nowego obiektu, natomiast prace konfiguracji cmentarza miały nie naruszyć kwadratury planu. Zmiany zostały pozytywnie zaakceptowane przez Wyższą Władzę Cerkiewną w Warszawie²⁷.

Uchwały Komitetu pozostały w kompetencji Biura Budowy Teatru Miejskiego, które stanowiło autonomiczny oddział Wydziału budownictwa Magistratu. Kierownikiem Biura pozostał urzędnik mianowany przez Magistrat. Naczelnikiem budowy, zgodnie z zapisem regulaminu powinien być architekt posiadający prawo prowadzenia robót. Za zgodą kierownika budowy i Komitetu, prace w pewnych czynnościach mogły zostać powierzone innemu architektowi²⁸. Pomimo prowizorycznego zażegnania konfliktu, niespełna kilka miesięcy później prace ponownie zostały zahamowane. W dniu 2 października 1925 r. przedłożono wniosek z decyzją powołania nowego Komitetu, ponieważ dotychczasowy przewodniczący L. Golc złożył rezygnację z pełnionego stanowiska. Na kolejne miesiące prace sku-

---

²⁶ APL-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Wyciąg 72. IV. Sesja posiedzenia Magistratu, Łódź 2 listopada 1926 r., s. bp.

²⁷ APL-KB, Zmiana konfiguracji cmentarza prawosławnego przy kościele św. Aleksandra, 1924-1925, sygn. 305, t. 23. Do Parafii Prawosławnej, s. bp.

²⁸ *Regulamin Komitetu Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi” 1925, R. 7, nr 21 z 26 maja, s. 7-10.

tecznie zostały sparalizowane. Nowy Komitet powołano dopiero 26 stycznia 1927 r., a jego pierwsze posiedzenie odbyło się w lutym²⁹.

W pierwszym posiedzeniu w dniu 8 lutego brało udział 23 członków Komitetu na ogólną liczbę 36 członków. Po rozpoczęciu obrad przystąpiono do podziału i obsadzenia stanowisk³⁰. Na kolejnym posiedzeniu w marcu postanowiono powołać do Komisji finansowej na miejsce M. Barcińskiego, wiceprezydenta W. Groszkowskiego, zaś do Komisji budowlanej za D. Lande - Józefa Kabana. W dyskusji merytorycznej powrócono do tematów wyboru miejsca budowy, nakazano architektowi wykonanie rysunków roboczych oraz ze zgromadzonych funduszy postanowiono kontynuować wykop fundamentów. Sposób prowadzenia prac, przerzucanie się odpowiedzialnością, pociągnął za sobą zniechęcenie i ferment. Przeciwdziałając niepokojącym nastrojom, których brak spójnych działań radykalizował nastoje wobec inwestycji teatralnej, postanowiono powołać Komitet propagandy budowy Teatru Miejskiego. Przygotowano szereg zebrań, odczytów, odezw i broszur. Zakładano także możliwość wykupu cegiełek wspomagających budowę, które jednocześnie zapewniały mieszkańcom wieczyste miejsca i bezpłatny wstęp na premiery³¹. Powyższe założenia nie wyszły poza sferę teoretycznych rozważań.

Kolejny raz architektom – C. Przybylskiemu i D. Lande przedłożono umowy na wykonanie planów szczegółowych. W myśl dokumentu C. Przybylski został zobowiązany do wykonania rysunków roboczych, według własnego projektu, zatwierdzonych przez MRP. Architektowi powierzono zarazem główne kierownictwo. Prowadzenie robót na miejscu, zawieranie umów, sprawdzanie rachunków, pozostało w gestii D. Lande³². Przewidywano w spisany protokół zmianę stawek procentowych od wykonanych prac. Zatrzymały się

---

²⁹ APL-KB, Posiedzenie Komitetu 1923-1927, sygn. 305, t. 7. Protokół z I posiedzenia Prezydium Komitetu Budowy Teatru Miejskiego m. Łodzi, 18 lutego 1927 r., s. 33-36.

³⁰ W głosowaniu tajnym prezesem wybrano M. Cynarskiego. Następnie przystąpiono do wyboru 3 wiceprezesów, na których wybrano: B. Gorczyńskiego, J. Stypułkowskiego i A. Idzikowskiego. Ponadto powołano 2 komisje: finansową i budowlaną. Więcej: *Komitet Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1927, R. 9, nr 7 z 15 lutego, s. 17-18.

³¹ APL-KB, Posiedzenie Komitetu 1923-1927, sygn. 305, t. 7. Powołanie Komitetu Propagandy Biura Teatru, s. 39.

³² *Budowa Teatru Miejskiego w Łodzi*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1927, R. 9, nr 24 z 14 czerwca, s. 12-13.

one na progu 1,8% za rysunki od wynagrodzenia dla głównego architekta. Podobny przedział procentowy zaproponowano D. Lande za prowadzenie rachunkowości oraz 0,4% od dokumentacji technicznej. Projekt umowy został przejrany i zaakceptowany przez architektów Komisji budowlanej – J. Kabana, W. Lisowskiego i B. Stawińskiego naczelnika Oddziału Drogowego Robót Publicznych. Radny Karol Folkierski zakwestionował powyższe stawki i w przedłożonym wniosku wskazał, iż wynagrodzenie procentowe powinno wynosić odpowiednio – 1,2%, 1,2% i 0,4%³³. Zaproponowane wynagrodzenie poparł wiceprezydent Łodzi – W. Groszkowski. Czesław Przybylski w piśmie skierowanym do Komisji stwierdził, że określone wynagrodzenie było zgodne z zasadami wynagrodzenia przyjętymi przez Koło Architektów w Warszawie. Ponadto zdecydowanie stwierdził, że na zmniejszenie honorarium nie wyraża zgody. Dodatkowo zobowiązał Komisję do wypłacania, zgodnie z zawartą umową, 200 zł za każdy przyjazd do Łodzi³⁴.

Preliminarz w 1927 r. zakładał kwotę 300 000 zł na założenie fundamentów, wykopanie ziemi oraz sporządzenie rysunków roboczych. Kazus polegał na tym, iż na koncie Komitetu znajdowała się suma jedynie 100 000 zł. Planowano, iż różnica zostanie pokryta częściowo przez opisany powyżej podatek. Zabezpieczając się na wypadek odmowy, skierowano do Magistratu pismo, w którym starano się pozyskać 200 000 zł. w roku budżetowym 1927/1928³⁵. Inicjatywa spotkała się z odmową ze strony Magistratu. Tłumaczono to potrzebą kontynuowania w mieście prac kanalizacyjnych³⁶.

Polityczne nieporozumienia, brak przemyślanych, spójnych działań, doprowadziło do zawieszenia prowadzonych działań budowlanych. Urząd Wojewódzki uchwała z dnia 22 października 1927 r.

---

³³ APL-KB, Protokółarz Prezydium Komitetu 1927 r., sygn. 305, t. 12. Protokół 1. Posiedzenia Komitetu Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi, 18 lutego 1927 r., s. 1.

³⁴ APL-KB, Akta Komitetu budowy Teatru Miejskiego w Łodzi, 1927 r., sygn. 305, t. 13. Protokół z posiedzenia z 18 marca 1927 r., s. 24-25.

³⁵ APL-KB, Protokółarz Prezydium Komitetu 1927 r., sygn. 305, t. 12. Protokół 1. Posiedzenia Komitetu Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi, 18 lutego 1927 r., s. 9.

³⁶ *Ibidem*, Protokół 2. Posiedzenia Komitetu Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi, s. 10-11.

zarządził wstrzymanie robót publicznych przy realizacji Teatru Miejskiego³⁷.

2. Budowa Teatru Miejskiego

Przedsięwzięcie Teatru Miejskiego w założeniach teoretycznych Komisji Teatralnej, a następnie Komitecie budowy wyglądało na możliwe do przeprowadzenia. Realizacja była o tyle ważna, że zyskała poparcie nie tylko samych struktur administracyjnych, ale także niezamożnego, borykającego się z biedą społeczeństwa łódzkiego. Teatr był szansą dla Łodzi – dla jednych miejscem pracy, a dla innych było oczywiste, że tak ważna inwestycja wprowadzi miasto w szeroki krąg kultury. Pierwszym latom działalności Komitetu towarzyszył optymizm. Z czasem, nie przewidując mogących się pojawić utrudnień, optymizm ustąpił miejsca lokalnym konfliktom i nieporozumieniom.

We wczesnych planach budowy powstała idea połączenia Domu Ludowego z gmachem teatralnym, który miał mieścić się na Rynku Targowym (obecnie pl. gen. H. Dąbrowskiego). Te plany zostały szybko zweryfikowane nie tylko ze względów formalnych, ale także negatywnych opinii na temat bezpieczeństwa użytkowania dwóch lokali. Magistrat swoją decyzję potwierdził uchwałą nr 101, która stwierdza: *przyszły gmach winien służyć jedynie dla Teatru Miejskiego i nie może być łączony z Domem Ludowym*³⁸. Uchwałą nr 351 uchylono wniosek R. Stupnickiego co do budowy Domu Ludowego z uwzględnieniem pomieszczenia na teatr na pl. gen. H. Dąbrowskiego³⁹. W tym celu, zanim zapadał decyzja osobnego gmachu, Wydział Oświaty i Kultury zobowiązał się do przeprowadzenia w imieniu Magistratu wraz z Wydziałem Budownictwa, pertraktacji z M. i J. Werdigerami w sprawie wykończenia i wydzierżawienia miastu na okres 6 lat gmachu przy ul. Dzielnej 20⁴⁰ (obecnie G. Narutowicza). Komisja Teatralna obradowała w listopadzie 1922 r. w sprawie wydzierżawienia kamienicy. W pierwszej kolejności zało-

---

³⁷ APŁ-KB, Akta Komitetu budowy Teatru Miejskiego w Łodzi 1927 r., sygn. 305, t. 13. Posiedzenie Komisji Budowlanej, s. 40-42.

³⁸ APŁ-KB, Budowa Teatru Miejskiego 1922-1923, sygn. 305, t. 4. Wyciąg z protokołu Komitetu Teatralnego z 17 października 1922 r., s. 22.

³⁹ *Ibidem*, Wyciąg z 25 posiedzenia Magistratu z 4 kwietnia 1922 r., s. 24.

⁴⁰ W uchwale nr 120 z 1922 r. podano inny adres kamienicy Werdingerów – ul. Dzielna 18.

żono odrestaurowanie budynku za sumę 3 mln marek polskich. Właściciel posesji podjął decyzję o wprowadzeniu niezbędnych urządzeń technicznych, zbudowaniu sceny, wprowadzeniu instalacji elektrycznych i centralnego ogrzewania oraz odbudować szatnie. Przedstawione warunki współpracy właściciela z Magistratem okazały się nie do przyjęcia, a założone prace nigdy nie zostały wykonane⁴¹. Ostatecznie lokalizację placu budowy potwierdzić miała konferencja z udziałem zaproszonego warszawskiego architekta C. Przybylskiego, członków Komisji Teatralnej, Magistratu oraz przedstawicieli Koła Architektów w Łodzi. Konferencje zaplanowano w sali posiedzeń Rady Miejskiej na godz. 20.00 w dniu 5 grudnia 1922 r.⁴²

W czasie planowanego spotkania dotyczącego lokalizacji C. Przybylski przedstawił swoje wnioski i opinie. Pod rozprawę zgromadzonym podał 7 miejsc, omawiając po kolei ich wady i zalety. Jako pierwszy został wymieniony plac przy ul. T. Kościuszki, gdzie mieściła się drukarnia państwowa. Według przeprowadzonych wyliczeń, działka była zbyt wąska. Następnie omówiono plac Markusa Silbersterna przy ul. Piotrkowskiej, gdzie stwierdzono, że wymieniona lokalizacja znajduje się za daleko śródmieścia i pociągnęłaby za sobą potrzebę wyburzenia części posesji. Plac cyklistów przy ul. Przejazd (obecnie J. Tuwima) okazał się zbyt mały. Działka przy ul. Węglowej, była zabudowana, a usunięcie budynków pociągało za sobą wzrost kosztów. Parcela u zbiegu al. T. Kościuszki i ul. św. Anny (obecnie zach. część al. Adama Mickiewicza) nie była skomunikowana tramwajowo z centrum miasta. Plac gen. H. Dąbrowskiego w opinii C. Przybylskiego, pomimo że przedstawiał walory artystyczne, był za daleko położony od centrum, a także widoki pobliskich fabryk miały szpecić widok ogólny. Ostatecznie architekt wskazał miejsce budowy przyszłego gmachu teatralnego. *Skwer kolejowy* – argumentował – *leży przy ruchliwej ulicy, ma swoją tradycję teatralną*. Zakładał, że gmach położony był 30 m w głębi założenia ogrodowego. Pod budowę przeznaczono 1/3 terenu. Wydzielono by dwie sale na 1200 i 400 osób oraz dodatkowo salę koncertową na 1000 osób. Ostatnie dwie propozycje wzbudziły największe dyskusje. Wiesław Lisowski stwierdził, że z placów łódzkich – skwer kolejowy i pl. gen. H. Dąbrowskiego, preferuje ten drugi, gdyż był większy, otwierał się na cztery strony,

---

⁴¹ APL-KB, Budowa Teatru Miejskiego 1922-1923, sygn. 305, t. 4. Wyciąg z protokołu Komisji Teatralnej z dnia 21 listopada 1922 r., s. 57.

⁴² *Ibidem*, Do Prezydium Rady Miejskiej, s. 48-51.

a front budynku zwrócony byłby na południe, czyli wzdłuż ul. Dzielnej (obecnie G. Narutowicza). Dawid Lande zwrócił uwagę, że budując przy Parku Kolejowym, w przyszłości będzie trzeba usunąć cerkiew. Stanisław Rapalski wyraził sprzeciw niszczeniu Parku Kolejowego, gdyż stanowił on „płuca miasta”. Tym samym jednoznacznie wskazał pl. gen. H. Dąbrowskiego. Twierdził, że miasto rozbudowuje się w kierunku wschodnim i ul. Dzielna (obecnie G. Narutowicza) będzie w przyszłości pryncypialna. Dalej uznał, że odpowiednim miejscem dla Domu Ludowego, są działki przy ul. Cegielnianej. Kotowski (imienia nie ustalono) poddał w wątpliwość, czy będzie możliwe wykupienie kamienicy małżeństwa Suligowskich i był zdania, że gmach otrzyma brzydkie otoczenie. Jako ostatni głos zabrał warszawski architekt, który stwierdził, że łączenie Domu Ludowego i teatru byłoby rozwiązaniem niekorzystnym. Argumentował to faktem, że przed teatrem musi być osobny dojazd dla pojazdów i wejście dla osób z obsługi technicznej. Z tego względu, jego zdaniem, Park Kolejowy położony był bliżej głównej arterii komunikacyjnej miasta – ul. Piotrkowskiej, a tło gmachu stanowiłyby zadbane kamienice przy ul. Dzielnej (obecnie ul. G. Narutowicza). W przeprowadzonej dyskusji nie ustalono ostatecznego miejsca budowy. Ławnik Władysław Gacki zamykając posiedzenie o godz. 22.45 stwierdził, że obecni w większości wypowiedzieli się przeciwko łączeniu Domu Ludowego i teatru oraz za wyznaczeniem Parku Kolejowego pod budowę gmachu teatralnego⁴³.

Pomimo braku konsensusu kilka dni później, dokładnie 20 grudnia 1922 r. Magistrat wyznaczył miejsce pod budowę: skwer kolejowy u zbiegu ulic – J. Kilińskiego, Dzielnej, Składowej i Skwerowej⁴⁴ (zob. ryc. 1). Mieszkańcy Łodzi wyrazili swoje obawy, kierując list otwarty do Magistratu i zaproponowali zabudowę działki wyznaczonej ul.: Kolejową, H. Sienkiewicza i J. Kilińskiego. Sugerując, że ta decyzja poprawiłaby wygląd dzielnicy, a tym samym zauważyli, że ul. Dzielna (obecnie G. Narutowicza) jest zbyt wąska dla dużego ruchu kołowego. W ostatnim akapicie podają pod rozwagę Magistratu – *Łódź tak uboga w zieleń ma się zrzec powietrza dla nowych mu-*

---

⁴³ *Ibidem*, Protokół z posiedzenia Komisji Teatralnej, s. 25-46.

⁴⁴ APL-KB, Skład Komitetu 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Miejsce pod budowę gmachu teatralnego w Łodzi, uchwała nr IX z 20 grudnia 1922 r., s. bp.

rów?⁴⁵. Ponadto warto zauważyć, że wcześniejszy plan zagospodarowania wymienionych miejsc – skweru kolejowego i pl. gen H. Dąbrowskiego wyglądał zgoła inaczej. W Parku Kolejowym zakładano wykonanie zwykłych prac konserwacyjnych oraz zamierzano oświetlić. Natomiast po rozpoczęciu budowy teatru na pl. gen. H. Dąbrowskiego planowano przestylizować park na skwer przechodni ze względu na bliskość dworca kolei Fabryczno-Łódzkiej⁴⁶. Podjęta decyzja o zagospodarowaniu parku była wynikiem sporów i konfliktów w przyszłości.

W marcu 1923 r. zorganizowano konferencję z udziałem C. Przybylskiego, którego poproszono o zaprezentowanie wstępnych wniosków i projektów teatru. Czesław Przybylski w przedstawionych szkicach wykreślił dwie osobne sale. Duża, dramatyczno-operowa, przewidziana została na około 1400-1500 widzów. Z kolei małą – „kameralną” – zaprojektowano na 400 miejsc. Duża sala była dwupiętrowa. W części parterowej miały znajdować się krzesła i łoże. Powyżej, na I piętrze, wstępnie zaproponowano łoże lub amfiteatr z lożami po bokach. Natomiast na II piętrze nie przewidziano powyższych rozwiązań, natomiast w założeniu pierwotnym miała być to część najbardziej pojemna. Architekt zamknął kosztorys w sumie 7-8 mld marek polskich (około 1 mln zł). Wskazał, że najkosztowniejse będzie urządzenie sceny głównej. W szacunkowym kosztorysie scena stanowiła 1/5 ceny gmachu. Front budynku C. Przybylski projektował nie od ul. Dzielnej (obecnie G. Narutowicza), jak przypuszczano, lecz od ul. J. Kilińskiego. W późniejszych planach zostanie to skorygowane. Po omówieniu wstępnych planów rozwiązała się dyskusja. Marcel Barciński, uznał, że najważniejszy dla Łodzi byłby teatr przeznaczony dla widowni w liczbie 1000-1100 widzów. Dalej stwierdził, że łoże na parterze są nie wskazane, a największa ilość miejsc z lożami i amfiteatrem powinna powstać w części I i II piętra. Do szkiców sali koncertowej nie zgłosił uwag. Dawid Lande wskazał problem natury techniczno-finansowej. Zwrócił uwagę, że budowa dwóch scen, a tym samym osobnych gmachów powiększy bryłę oraz utrudni zrealizowanie projektu pod względem finansowym. W protokóle kończącym zebranie zapadła ostateczna decyzja. Scena duża

---

⁴⁵ APL-KB, Budowa Teatru Miejskiego 1922-1923, sygn. 305, t. 4. List do Magistratu m. Łodzi., s. 54.

⁴⁶ *Park Kolejowy*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1924, R. 6, nr 20 z 13 maja, s. 52.

miała pomieścić od 1100-1500 widzów. W części parterowej zrezygnowano z łóż. W kondygnacji I piętra należało zaprojektować łożę i amfiteatr, a na II piętrze o największej pojemności zrezygnowano z łoża jednogłównie. Salę kameralną na 400 miejsc przewidziano połączyć z salą wielką⁴⁷.

Po przestudiowaniu wstępnych szkiców Magistrat podjął decyzję zawięzania umowy z C. Przybylskim w dniu 17 maja 1923 r. w sprawie opracowania szkiców gmachu Teatru Miejskiego w Łodzi. Architekt otrzymał zaliczkę w wysokości 56 250 zł. W celu płynności podejmowania decyzji oraz eliminacji nieporozumień projektowych, w skład Komisji budowlanej powołano trzech przedstawicieli Koła Architektów w Łodzi⁴⁸. Zadaniem specjalistów było opiniowanie szkiców i planów, sugerowanie zmian i uzupełnień, decydowanie w sprawie zakupu materiałów budowlanych oraz nadzór nad budową. Postanowiono także wybrać w głosowaniu tajnym kierownika budowy dogląającego prac na miejscu. Wśród trzech zgłoszonych kandydatur wygrał D. Lande⁴⁹. Oficjalnie miejsce budowy, szerokiej opinii publicznej, zostało przedstawione przez dyrektora biura Rady Miejskiej – P. Rundo. Przedstawiono kondycję finansową Komitetu, ilość zakupionego materiału budowlanego, a także poinformowano, że gmach do użytku łodzian zostanie oddany już za 2 lata. Rozpoczęcie prac planowano w listopadzie 1923 r. złożeniem kamienia węgielnego pod budowę⁵⁰ (zob. ryc. 1).

W tym czasie prowadzono ożywioną korespondencję między Komitetem budowy, a C. Przybylskim⁵¹. Wykonanie planów budowy teatru powierzono architektowi 27 kwietnia 1923 r. Szczegóły omówiono z ławnikiem W. Gackim, przewodniczącym Komisji budowlanej Teatru Miejskiego w Łodzi. Przybliżona wartość budowy gmachu

---

⁴⁷ APŁ-KB, Budowa Teatru Miejskiego 1922-1923, sygn. 305, t. 4. Protokół konferencji w sprawie budowy Teatru Polskiego w Łodzi, 20 marca 1923 r., s. 8-10.

⁴⁸ Przy Komisji budowlanej działali: J. Kaban (zamieszkały ul. Dzielna 66), D. Lande (zamieszkały al. T. Kościuszki 69) oraz Teodor Szubert (zamieszkały ul. Aleksandra Napiórkowskiego 59).

⁴⁹ APŁ-KB, Posiedzenia Komisji 1923-1927, sygn. 305, t. 7. Protokół posiedzenia Komisji, s. 9. W głosowaniu tajnym przeprowadzonym w dniu 6 października 1924 r. brali udział: Kazimierz Stebelski, Rudolf Suderland i D. Lande.

⁵⁰ *Z komitetu budowy Teatru*, „Kurier Łódzki”, 1923, R. 23, nr 298 z 31 października, s. 5.

⁵¹ Korespondencję wysyłano pod adres: ul. Krakowskie Przedmieście 30 m 3, Warszawa. W styczniu 1924 r. C. Przybylski zmienił adres zamieszkania.

została określona przez kubaturę licząc po 25 zł za 1 m³. Wynagrodzenie naliczono procentowo od pełnej sumy gmachu, co było zgodne z regulaminem MRP. Całokształt prac architektonicznych obejmował następujące czynności: szkic przekroju w skali 1:200, projekt planu sytuacyjnego 1:500, rzuty kondygnacji 1:100, przekroje o przedziałce 1:100, przekroje widowni zewnętrznych 1:100, obliczenie statycznych kondygnacji oraz projekty wszelkich instalacji, a ponadto kosztorys i rysunki robocze, konstrukcyjne, architektoniczne, szablony i ogólne wykazy. Czesław Przybylski zobowiązał się przesłać szkice teatru do dnia 15 października 1923 r.⁵² Z sugerowanego terminu architekt się nie wywiązał. Komitet budowy w piśmie skierowanym do C. Przybylskiego uznał, że szkice nie wpłynęły do dnia 15 października, co skutkuje zgodnie z art. 6. umowy z architektem rozwiązaniem. W odpowiedzi architekt stwierdził, że niemożliwym jest określenie terminu na wykonanie całości planów. Komisja postanowiła przedłużyć czas nadesłania szkiców do dnia 15 grudnia 1923 r., zastrzegając jednocześnie, że jeśli plany nie zostaną przesłane, wyciągnięte zostaną wszelkie konsekwencje z regulaminu⁵³.

W podanym terminie architekt przesłał część wymaganych dokumentów. W dniu 4 kwietnia 1924 r. zorganizowano posiedzenie Komitetu budowy. Czesław Przybylski przedstawił zgromadzonym w lokalu Rady Miejskiej opracowane szkice budowy teatru. Monumentalny gmach otrzymał uproszczone formy klasyczne. Wejście do Teatru „wielkiego” poprzedzały surowe arkady, otwierające się w trzech kierunkach, sklepione przemiennie łukowato i prostokątnie. Centralnym elementem elewacji frontowej były arkadowe wykroje, zawarte między sześcioma potężnymi filarami. Klasyczny podział podkreślały lizeny elewacji bocznych i pawilonu II piętra nad sceną główną, nakrytego łukowatym dachem (zob. ryc. 2). Elewacja wejściowa Teatru „kameralnego” była pięciosiowa. Trzy wejścia umieszczono w osi 2-4, między zdwojonymi pilastrami w wielkim porządku. Powyżej portali wejściowych umieszczono tonda. Szczyt zdobiła attyka. Trójkątny fronton był cofnięty względem wejścia (zob. ryc. 3).

---

⁵² APL-KB, Umowa z C. Przybylskim z Warszawy, 1923-1927, sygn. 305, t. 5. Korespondencja z architektem, obowiązki, s. 3-4, 8.

⁵³ *Ibidem*, List skierowany do C. Przybylskiego i korespondencja zwrotna, s. 15-17, 23.

Opis projektu szkicowego ilustrował rozmieszczenie wewnątrz teatralnych. Dużą salę przewidziano na 1450 osób, a ilość krzeseł malej zwiększono, od pierwotnych zamiarów, aż o 150 miejsc. Widownia ogólna otrzymała amfiteatralny plan. Parter widowni obliczono na 500 foteli i 75 miejsc dodatkowych w łóżach okalających. Na I piętrze zaprojektowano 17 sztuk łoży, wliczając w to część reprezentacyjną i miejską, a ich kształt miał generować minimalne środki finansowe, zestawiając z kosztami pięter dotychczasowych teatrów. Okalające ciągi parterowe miały być miejscem spacerów w czasie przerw. Piętrzenie rozwinięcia korytarzy dawałoby możliwość skasowania foyer, które stawały się przeżytkiem. Planowane miejsce na foyer mieściło się na całej długości frontu na I piętrze. Galeria II piętra zawierała 720 miejsc i zbliżała się kształtem do klasycznego amfiteatru. Miejsca podzielono na dwie kategorie. Wydzielono fotele tańsze. Taki zabieg był celowy i zakładał przeniesienie widzów z Teatru Popularnego, który zamierzano zamknąć. Czesław Przybylski argumentował, że podział na Teatr Miejski i Popularny był niewskazany ze względów artystycznych i społecznych. Scenę zaprojektowano z przeznaczeniem do wykorzystania systemu szufladkowego – co odpowiada przesuwaniu całości połączy sceny na boki. Garderoby artystów, składy dekoracji oraz pracownie zaprojektowano wspólnie dla sceny głównej i kameralnej, co jak już wcześniej podkreślano, zmniejszało koszty budowy. W części parterowej w teatrze „wielkim” zlokalizowano widownię półokrągłą o promieniu 12 m, scena liczyła 25,60 m szerokości i 28,90 m długości. W teatrze „kameralnym” widownia o kształcie zbliżonym do prostokąta liczyła 15,30 m szerokości i 19,60 m długości, scena natomiast odpowiednio 11,30x15,30. Na I piętrze teatru „wielkiego” wykreślono w planie widownię wraz z okalającymi galeriami, garderoby artystów, magazyny dla dekoracji oraz foyer dla gości teatru „wielkiego” i „kameralnego”, które były osobnymi pomieszczeniami. Teatr „wielki” posiadał dwa piętra. Część przednią przeznaczono na łazienki ulokowane po skrajnej prawej i lewej stronie, połączone galerią foyer. Dalej zlokalizowano 3 szatnie. Ponadto resztę powierzchni przeznaczono na magazyny mebli, dekoracji i garderoby artystyczne oraz pracownie malarstwa i stolarnię⁵⁴. Wykonano szereg obliczeń architektonicznych – masy

---

⁵⁴ APL-KB, Plany Teatru Miejskiego w Łodzi, sygn. 305, t. 21. Plan parteru, plan I piętra, plan II piętra, s. 1-12. Teczka zawiera 11 planów wykonanych przez

obiektu, statyki, żelbetonowych elementów. W osobnej dokumentacji statyczno-żelbetonowej, inż. Stanisław Hempel dokonał obliczeń dachu łukowego żelbetonowego nad malarnią, stropu malarni, balkonów teatralnych, innych elementów konstrukcyjnych, jak – łuku niosącego nad otwarciem sceny, stropów nad widownią oraz pomiary i analizy matematyczne sznurowania dachu. Dodatkowo inż. Ksaweremu Gnoińskiemu zlecono opracowanie techniczne doprowadzenia prądu miejskiego do teatru „wielkiego” i „kameralnego” wraz z główną tablicą rozdzielczą, a następnie urządzenie oświetlenia⁵⁵. Całość budynku liczyła 90 000 m³, co przy ustalonej cenie 25 zł za m³ dawało sumę 2 225 000 zł, a z wyposażeniem meblowym przewidywano kosztorys 2 600 000 zł. Do użytkowania obiekt zakładano oddać jesienią 1926 r.⁵⁶

Projekty określono, że są na wskroś oryginalne zarówno pod względem architektonicznym, jak również urządzenia wnętrz. Obecnemu architektowi wyrażono ogólne uznanie, a próbując szkice po wprowadzeniu kilku drobnych zmian. Czesław Przybylski zobowiązał się w terminie 3-miesięcznym opracować projekt budowy w układzie ostatecznym. Z planem gmachu zapoznał się architekt miejski W. Lisowski. Architekt W. Lisowski oznajmił zebraniem, że wykonano 4 próby kopań i sprawdzania gruntów (zob. ryc. 1). Po przeprowadzonych badaniach zlecił potrzebę zaprojektowania sceny na wyższym poziomie. Roboty ziemne wskazały konieczność dopasowania materiałów budowlanych do podłoża gliniano-piaskowego i piaskowo-glinianym. Na podstawie badań i zaleceń opracowano odpowiednią strukturę murów, które miały zostać wykonane na zaprawie cementowej, półcementowej i wapiennej. Stropy nakazano opracować z żelbetu wraz z wiązaniami dachowymi. Dach należało pokryć blachą cynkową. Tynki wewnątrz stropów polecono zrobić z żelbetu w zaprawie wapienno-cementowej. Tynki ścian wewnętrznych planowano wapienne, zaś tynki elewacji z masy kamienia sztucznego. Zewnętrzne stropy dla trwałości przewidziano z granitu, wewnątrz żelbetonowe obłożone płytkami marmurowymi. W wykańczaniu wnętrz

---

C. Przybylskiego. Plany nr 2-11 zawierają pełną dokumentację i przekrój Teatru. Plany wykonane w skali 1:100.

⁵⁵ APŁ-KB, Różne, sygn. 305, t. 34. Ksawery Gnoiński, doradca, październik 1924, s. bp.

⁵⁶ APŁ-KB, Umowa z C. Przybylskim z Warszawy, 1923-1927, sygn. 305, t. 5. Do Komisji Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi, s. 27-30.

foyer wskazano potrzebę ułożenia płytek marmurowych, w pozostałych pomieszczeniach zastosowano ksylolitowe z nałożonym linoleum, prócz ubikacji i łazienek gdzie przewidziano posadzkę z płytek terakotowych. Tak samo nakazano opracować ściany do wysokości 1,50 m⁵⁷.

Ponadto poinformowano prof. C. Przybylskiego, że projekt budynku teatralnego wkroczył na terytorium cerkiewne, co może przy realizacji wywołać zatarg między zarządem a parafią⁵⁸. Ostateczne projekty ołówkowe w trzech egzemplarzach wpłynęły do Komitetu budowy w ostatnim dniu października 1924 r.⁵⁹ Przesłanie pełnej dokumentacji było konieczne do kontynuowaniu budowy. Brak wszystkich planów był konsekwencją zatrzymania przez władzę nadzorczą poboru specjalnej opłaty na budowę gmachu. Pełna dokumentacji umożliwiła Komitetowi przystąpienie do robót ziemnych w Parku Kolejowym⁶⁰.

W międzyczasie teren Parku Kolejowego zmieniał się w teren budowy. Rozpoczęto zwożenie materiałów budowlanych. Jeszcze w styczniu 1923 r. zakupiono 2 mln cegieł z Cegielni Miejskiej. Wagony wapna w liczbie 10 sztuk pozyskano od firmy „Rosicki i Kaweczki i S-ka”. Całość materiału spieniężonego przez Magistrat przekazano mocą uchwały nr 845 z 18 grudnia 1923 r. Komitetowi budowy Teatru Miejskiego. Do początku lipca 1924 r. zakupiono w sumie 3 mln sztuk cegieł⁶¹. W lipcu przywieziono około 1 mln cegieł, zadowolano 10 wagonów wapna oraz odpowiednią ilość cementu. Dokonano próbę kopania gruntów, gdzie tym razem stwierdzono, że obrane miejsce pod budowę było wbrew pogłoską odpowiednie⁶². Następnie firma „W. Kusak” przystąpiła do budowy studni na placu budowy. Niestety do wykopu na głębokości 40 m nie natrafiono na wodę.

---

⁵⁷ APŁ-KB, Kosztorys na budowę Teatru Miejskiego 1925 r., sygn. 305, t. 20. Objąśnienie do kosztorysu na budowę Teatru Miejskiego w Łodzi, s. bp.

⁵⁸ *Z Komitetu budowy Teatru*, „Kurier Łódzki”, 1924, nr 171 z 24 czerwca, s. 5.

⁵⁹ *Plan Teatru*, „Kurier Łódzki”, 1924, nr 801 z 4 listopada, s. 6.

⁶⁰ *Posiedzenie Komitetu budowy*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1924, R. 6, nr 17 z 22 kwietnia, s. 13-15.

⁶¹ APŁ-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Miejsce pod budowę gmachu teatralnego w Łodzi, s. bp.

⁶² *Z komitetu budowy teatru Miejskiego*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi” 1924, R. 6, nr 29 z 15 lipca, s. 30.

Roboty budowlane czasowo wstrzymano⁶³. Okoliczni mieszkańcy zgłosili protest względem prowadzonych robót. Wskazywano na brak kompetencji w prowadzeniu działań inwestycyjnych oraz niedbałości w utrzymaniu parku w czystości. Wozy dowożące materiał niszczyły ulice oraz zdarzały się wypadki zrywania drutów wysokiego napięcia. Magistrat w sprostowaniu i odpowiedzi na zarzuty, zauważył, że wynikające błędy są nieuniknione przy prowadzeniu tak szerokich prac, a docelowo Park Kolejowy ulegnie gruntownej przebudowie⁶⁴.

Obok wyżej opisanych problemów pojawiły się kontrowersje wobec planów prof. C. Przybylskiego. Sekretarz Komitetu budowy Teatru P. Rundo złożył w MRP plany gmachu celem ostatecznego zatwierdzenia. Swoje obiekcje zgłosiła Rada Budowlana Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w dniu 10 listopada 1924 r. Wyraziła się krytycznie o wypełnieniu zupełnie wolnego placu. Ponadto w odległości 150 m od dworca spowodowałoby to skupienie ruchu kołowego i pieszego. Dalej stwierdzono, iż projekt nie był dostosowany do konfiguracji wybranego placu oraz powodowałby nierównowagę w zabudowie terenu. Następnie zabudowa okalająca, wielopiętrowa nie była odpowiednim tłem dla gmachu monumentalnego⁶⁵. Z błędów technicznych wymieniono: brak podjazdu krytego i loży reprezentacyjnej z oddzielną klatką schodową. Architekturę opisano jako poważną o formach surowych, trochę obcych, lecz wyrażającą charakter oraz przeznaczenie⁶⁶. Zakwestionowanie projektów policyjno-budowlanych gmachu teatralnego, spowodowało wstrzymanie zakupu 10 wagonów wapna sulejowskiego oraz innych materiałów budowlanych do końca 1924 r.

Ponownie delegacja łódzka gościła w Warszawie w MRP na początku stycznia 1925 r. W dniu 2 stycznia na posiedzeniu w ministerstwie zapadła decyzja przychylna budowie, z klauzulą poprawienia uchybień architektonicznych w planach⁶⁷. W nowym zamierzeniu

---

⁶³ APL-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Miejsce pod budowę gmachu teatralnego w Łodzi, s. bp.

⁶⁴ O park kolejowy, „Kurier Łódzki” 1924, nr 190, z 18 lipca, s. 8.

⁶⁵ APL-KB, Zatwierdzenie planów policyjnych gmachu teatru 1924-1925, sygn. 305, t. 9. Protokół z posiedzenia Rady Budowlanej Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych, s. 2-3.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 3.

⁶⁷ *Rychła realizacja budowy Teatru Miejskiego w Łodzi*, „Kurier Łódzki” 1925, nr 25 z 5 stycznia, s. 7.

budowy, przeniesiono skrzydło projektu pierwotnego z ul. J. Kilińskiego na ul. Skwerową. Gdyby okazało się, że teren na to nie pozwala, planowano przesunąć oś całego budynku, bliżej ul. Dzikiej (G. Narutowicza), co zmniejszyłoby plac przed teatrem⁶⁸. Ministerstwo RP zatwierdziło gmach mieszczący 2 teatry pod warunkiem odsunięcia gmachu o 40 m od ul. Skwerowej (obecnie ul. POW), pozostawiając wolny teren o szerokości 15 m między placem teatralnym a cerkwią. Należało skasować przejście dla publiczności między scenami. Portale ewakuacyjne i sceniczne należało opracować o szerokości 150 cm. Wolne przejścia między rzędami krzeseł zgodnie z zastrzeżeniem wynosić miały 50 cm licząc od przedniego brzegu siedziska do tylnego oparcia. Wyjście przewidziano z teatru „kameralnego” na plac od strony północnej⁶⁹.

Wydawało się, że po zażegnaniu problemów techniczno-architektonicznych i przychylności Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych prace nabiorą nowego tempa. Komisja budowy Teatru Miejskiego przystąpiła do prac, w nowym ukonstytuowanym składzie, a jej celem nadrzędnym było „wyciągnięcie” budynku teatru pod dach w stanie surowym. Pierwszym zadaniem było wznowienie prac, przedyskutowanie wniosków i realizacji Komisji budowlanej podjętych w 1923 r. W Komitecie wciąż nie było przekonania do budowy teatru w miejscu wcześniej wyznaczonym. Ostatecznie stwierdzono, że o przeniesieniu budowy teatru mowy być nie może, gdyż uchwała powzięta przez Radę Miejską jasno sprecyzowała teren działań budowlanych. Zauważono, że ewentualna zmiana miejsca pociągnęłaby za sobą przekreślenie dotychczasowej pracy Komitetu oraz wznowiłaby zatarg ze związkami zawodowymi, które drogą innej uchwały otrzymały pl. gen. H. Dąbrowskiego pod budowę Domu Ludowego. Obiekcje MRP dotyczące usytuowania gmachu teatralnego zostały pomyślnie przez Komisję rozwiązane. Zobowiązano architekta C. Przybylskiego, by do listopada przesłał ostatnie szkice: elewacji bocznej, przekroju podłużnego przez widownię i scenę, rzutu balkonów I i II pietra parteru, suterenu, rzutu łóż i balkonów I i II piętra, przekroju poprzeczny przez widownię, opracowaną elewację frontową i tylną oraz plan sytuacyjny. Łącznie 12 rysunków w liczbie 30 sztuk

---

⁶⁸ APL-KB, Różne, sygn. 305, t. 34. Memorandum, 4 lipca 1924 r., s. bp.

⁶⁹ APL-KB, Zatwierdzenie planów policyjnych gmachu teatru 1924-1925, sygn. 305, t. 9. Do Urzędu Wojewódzkiego Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych, s. bp.

fotolitograficznych. Całość szkiców dopełniona miała być o przekrój podłużny przez scenę i widownię. Sukcesem zakończyły się pertraktacje z parafią prawosławną dotyczące zmiany konfiguracji terenu cerkiewnego. Przystąpiono także do rozmów w kwestii zakupu od małżeństwa Sulikowskich części placu przyległego do parku o metrażu 1 tys. m². Członkowie komitetu z przewodniczącym na czele zaproponowali wysłanie projektów gmachu teatralnego na wystawę w Paryżu. Natomiast dla szerokiej widowni łódzkiej reprodukcje fotograficzne teatru miały zostać w najbliższym czasie zaprezentowane w Miejskiej Galerii Sztuki. Przystępując do budowy, niezwłocznie planowano ogłosić konkurs na prowadzenie robót ziemnych i malarzskich drogą przetargu ograniczonego, z zastrzeżeniem możliwości przerwy w robotach. Zamykając posiedzenie Komitet optymistycznie stwierdził – *iż obecnie Komitet wchodzi w nowy okres swej działalności, w okres realizacji zamierzeń*⁷⁰. Ambicji wystarczyło do października 1925 r., kiedy to Komitet zawiesił na dłuższy czas swoją działalność. Ponieważ realizacja Teatru Miejskiego została odłożona na czas nieokreślony, materiał budowlany spożytkowano pod budowę gmachów szkolnych⁷¹.

Niespełna po 2 latach przerwy w realizacji Teatru Miejskiego, nowo zawiązana Komisja na mocy uchwały Rady Miejskiej z 26 stycznia 1927 r. postawiła sobie za cel ukończenie budowy. Pierwsze posiedzenie Komisji zebrało się w dniu 8 lutego 1927 r. Zebraniem przypomniana historię dotychczasowych działań, poczynając od 1922 r. W sprawie rysunków roboczych, skierowano pismo do architekta C. Przybylskiego. Komisja niezwłocznie planował przystąpić do budowy małej i dużej sali. Sumę 300 000 zł przeznaczono na prace ziemne tj.: wykop fundamentów, wywiezienie ziemi i założenie fundamentów⁷². Architekt 4 dni po posiedzeniu przesłał Komisji aktualne rysunki i szkice. Dokument prezentował dokładną kubaturę teatru – scenę wielką i kameralną. Kubatura teatru został obliczona na 12 000 m³, a kosztorys budowy wyniósł 3 125 000 zł. Podcienia obliczono na 2 874,00 m³, westybule łącznie z szatniami 7 665,00 m³, klatki schodowe 4 331,25 m³, widownia 39 185,00 m³, scena duża

---

⁷⁰ *Protokół*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi” 1925, R. 5, nr 12 z 24 marca, s. 9-11.

⁷¹ APŁ-KB, Skład Komitetu Budowlanego 1923-1927, sygn. 305, t. 1. Plan i kosztorys, s. bp.

⁷² APŁ-KB, Posiedzenie Komisyjne 1923-1927, sygn. 305, t. 7. Protokół z 1. posiedzenia Prezydium Komitetu Budowy, s. 38.

26 619,97 m³, magazyn 21 092 m³. Łącznie pomieszczenia teatru „wielkiego” wyniosły 104 521,27 m³. Teatr „kameralny” liczył odpowiednio – westybule i szatnie 6301,20 m³, widownia 6024,15 m², scena 4 349,00 m³ oraz magazyny i garderoby 3 496,35 m³. Łącznie 20 170,70 m³. Ogólny metraż teatru „wielkiego” i „kameralnego” liczył 125 691,97 m³ powierzchni⁷³. W marcu parafowano z C. Przybylskim umowę na zmienionych warunkach. Za rysunki robocze architekt otrzymać miał 1,5%, za prowadzenie robót 1,5%, za rachunkowości techniczną 0,5% od pełnego kosztorysu budowy⁷⁴.

Po zatwierdzeniu projektu umowy przez Magistrat i architekta, przystąpiono do kolejnych realizacji, aby przyspieszyć gotowe sprawy w realizacji. Zwrócono się do Magistratu z prośbą o zatwierdzenie formalności związanych ze zmianą konfiguracji cmentarza cerkiewnego przy parafii prawosławnej św. Aleksandra w Łodzi. Dalej o przepisanie w hipotece tytułu własności placu zakupionego pod gmach teatralny w Łodzi od małżeństwa Sulikowskich. Następnie polecono Wydziałowi budownictwa przygotowanie w planie regulacyjnym uliczki o szerokości 15 m, przylegającej bezpośrednio do posesji nabytej pod budowę gmachu, a także do oddania do dyspozycji Komitetu powyższego placu⁷⁵. Ponadto opinie architektów J. Kabana i D. Lande ustaliły, iż środki w gotówce i materiałach były wystarczające do wykonania robót ziemnych i fundamentów. Próbne kopania wykonane jeszcze w 1924 r. wykazały, że grunt na głębokości 1 m był gliniasty, bardzo twardy, nadający się w zupełności do wzniesie-

---

⁷³ APL-KB, Umowa z C. Przybylskim z Warszawy, 1923-1927, sygn. 305, t. 5. Kubatura Teatru w Łodzi, s. 54. Podane wyliczenia był w dokumencie poprawiane. Trudno ustalić czas nanoszenia oraz osobę, która naniosiła poprawki. Korektę nanie-siono niebieskim długopisem na maszynopisie. Dla przykładu: podano przy Teatrze „wielkim” metraż podcieni równy 2 874,00 m³, poprawiono na 2 804,00 m³, widownia – podano 39 185,00 m³, poprawiono 40 185,00 m³. W łącznej powierzchni Teatru „wielkiego” podano 104 521,27 m³, poprawiono 105 521,27 m³. W przypadku obliczeń powierzchni Teatru „kameralnego”, za poprawne przyjęto niższe wartości metrażowe. Największa różnica dotyczy obliczeń westybuli i szatni Teatru „kameralnego”. W pierwotnym wyliczeniu podano 13 267,00 m³, poprawiono na 6 301,20 m³. Pełny metraż teatru małego podano 20 170,70 m³ w oryginale uwzględniono 27 136,70 m³.

⁷⁴ APL-KB, Umowa z C. Przybylskim z Warszawy, 1923-1927, sygn. 305, t. 5. Nowa umowa z C. Przybylskim, 9 marca 1927 r., s. 68-69.

⁷⁵ APL, Posiedzenie Komitetu Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi, „Dziennik Zarządu m. Łodzi” 1927, R. 9, nr 12 z 22 marca, s. 25-27.

nia monumentalnego gmachu⁷⁶. Wykonano 4 próby kopania pod sceną, która w założeniach architekta miała być opuszczana, 2 przy gruncie gmachu oraz 1 kopanie w miejscu lokowania sali kameralnej⁷⁷ (zob. ryc. 2). Późniejsze opinie i relacje przeczą tym słowom. W „Kurierze Łódzkim” napisano – *dokonano próbnego kopania gruntów, które wskazują, że obrane miejsce wbrew pogłoskom jest zupełnie nieodpowiednie, ale rysunki i szkice są zaawansowane i zostaną nadane w połowie sierpnia*⁷⁸.

Przystępując do realizacji wcześniejszych zamierzeń Komitet budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi ogłosił przetarg na roboty ziemne przy budowie gmachu teatralnego na placu miejskim (skwer kolejowy), położnym przy zbiegu ulic: J. Kilińskiego, G. Narutowicza i Skwerowej. Roboty obejmowały splantowanie ok. 13 000 m³ terenu, wykopanie około 20 000 m³ ziemi pod fundamenty na głębokości od 1 do 7 m oraz wywózkę wykopanej ziemi. Oferty należało składać do 20 lipca 1927 r.⁷⁹ W ogłoszonym konkursie na roboty ziemne 13 firm zgłosiło swoje oferty, z czego 4 złożyły dokumenty po terminie⁸⁰. Po otwarciu kopert i zapoznaniu się z ofertami Komisja stwierdziła wiele uchybień w stosunku do regulaminu. Argumentowano, że sumy kosztorysowe były niedokładne lub niekompletne. Po zapoznaniu się z opiniami, architekt D. Landem oraz członkowie Komisji w składzie – K. Folkierski, Wacław Wojewódzki, J. Kaban, W. Groszkowski, powierzyli całość prac firmie łódzkiej „Paweł Holc i S-ka”. Podpisano umowę na wykonanie pracy opiewającą na sumę 159 621,43 zł – roboty ziemne oraz 948 957,01 zł – ro-

---

⁷⁶ *Budowa Teatru Miejskiego*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1927, R. 9, nr 24 z 14 czerwca, s. 12-13.

⁷⁷ APL-KB, Budowa Teatru Miejskiego 1923-1925, sygn. 305, t. 19. Protokół z 30 maja 1924 r., s. bp.

⁷⁸ Z komitetu budowy teatru miejskiego, „Kurier Łódzki”, 1924, R. 24, nr 182 z 5 lipca, s. 7.

⁷⁹ Ogłoszenie, „Dziennik Zarządu m. Łodzi” 1927, R. 9, nr 28 z 12 lipca, s. 16.

⁸⁰ Następujące firmy złożyły dokumentację usług ziemnych w wyznaczonym czasie: „Robert Golca” (244 375,84 zł), „Bräutigom i Matejko” (233 504,04 zł), „Röhrich i Swoboda” (226 974,25 zł), „Nestler i Ferrenbach” (187 088,71zł), „Witold Krassowski i S-ka” (160 620,35 zł), „W. Markusfeld” (brak), „Ch. J. Tyller” (202 970,12 zł), „Warszawska Spółka Budowlana” (217 966,83 zł), „Centralne Towarzystwo Budowlane w Warszawie” (brak). W nawiasach podano szacunkowy kosztorys usług. Najwyższą cenę usług murarskich przedstawiła firma „Nestler i Ferrenbach: 1 209 930,79 zł, najniższą „Witold Kraszewski i S-ka” – 960 436, 41 zł

boty murarskie⁸¹. W ramach zaliczki i ziemnych warunków budowlanych zobowiązano się firmie wypłacić sumę 16 841,59 zł. Ostatecznie wynagrodzenie zmniejszono 2-krotnie, gdyż nie stwierdzono pracy w warunkach ciężkich o twardym, gliniastym podłożu⁸².

Brak funduszy i pomocy miasta uniemożliwił definitywnie kontynuowanie prac. Preliminarz Komisji z 1927 r. był jej ostatnim. Prace budowlane w parku przerwano z dnia na dzień, nawet ich nie porządkując. O niedawnym placu budowy pisano następująco – *Park Kolejowy nie jest już dziś ani parkiem, ani nawet wielkomiejskim skwerem. Przedstawia on gąszcz starych, przeważnie chorych lub na wpół uschniętych drzew, które tamują dostęp światła i powietrza, uniemożliwiają należyte utrzymanie trawników, złożenie kwietników i racjonalne urządzenie tego ogrodu*⁸³. Wydział Plantacji Miejskich Magistratu m. Łodzi opracował plan rekonstrukcji oraz w najbliższych czasie zobowiązał się podjąć odpowiednie czynności. Drzewostan liczbowo nie uległ zmianie, natomiast całość miała zyskać estetyczny wygląd wielkomiejskiego skweru. W parku urządzono również miejski plac gier i zabaw dla dzieci⁸⁴.

Problem finansowy był przeszkodą w dalszej realizacji działań w Parku Kolejowym. Magistrat oficjalnie zakomunikował, że w budżecie miasta w 1927/1928 r. nie przewidziano środków na kontynuowanie budowy. Miasto przeznaczyło gros funduszy na dalszą rozbudowę sieci kanalizacyjnej. Brak sprecyzowanych działań i wzajemna niechęć polityczna uniemożliwiły także uchwalenie ustaw i wzniesienie poboru podatkowego. Na taki stan rzeczy złożyło się kilka przyczyn. Prace Komitetu były 3-krotnie przerywane. Nie zabezpieczono finansów przed reformą walutową, która zdewaluowała środki. Kolejnym zarzutem była niegospodarność w wydawaniu pieniędzy publicznych wnoszonych na budowę teatru. Konflikty dotyczące prawnej regulacji obowiązków Komitetu i Magistratu zahamowały skutecznie plany realizacji. Należy przypomnieć, że zakupiony materiał budowlany został wykorzystany do budowy szkół łódzkich. Wy-

---

⁸¹ APŁ-KB, Akta Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi 1927 r., sygn. 305, t. 13. Protokół 2. z posiedzenia, 28 lipca 1927 r., s. 29-32.

⁸² APŁ-KB, Akta Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi 1927 r., sygn. 305, t. 13. Protokół 3. posiedzenia, 16 września 1927 r., s. 43-44.

⁸³ Kronika Miejska, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1931, R. 13, nr 16 z 21 kwietnia, s. 326.

⁸⁴ *Uporządkowanie parku kolejowego*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1929, R. 11, nr 33 z 13 sierpnia, s. 607.

bór miejsca inwestycji budził kontrowersję członków komisji przez lata. Jeszcze w kadencji III Komisji zadawano pytanie nad słusnością wyboru działki budowlanej. Dodatkowym czynnikiem dopełniającym konflikt, były silne animozje personalne. Wszystkie wymienione czynniki dają obraz lat międzywojennych w Łodzi i problemów z jaki wzmagali się mieszkańcy. Konsekwencją nieudolnie prowadzonych działań są fragmenty fundamentów widoczne dziś w Parku Kolejowym (obecnie park S. Moniuszki).

3. Finanse

Środki finansowe wyznaczały kierunek działania Komitetu. Użytkowano fundusze na drodze należności podatkowych, sum budżetowych Magistratu, a także pożyczek bankowych. Przy ocenie skuteczności pozyskiwania pieniędzy przez członków Komitetu, należy mieć na uwadze fakt, iż sektor gospodarczy i ekonomiczny niepodległego, młodego państwa, dopiero nabierał konkretnych kształtów. Sytuacja społeczna i walutowa pod koniec 1923 r. była tragiczna. Inflacja przybrała zastraszające tempo. Na początku września 1923 r. za 1 dolara płacono 249 000 marek polskich, ale już niespełna miesiąc później ta kwota wzrosła do 1 612 000 marek polskich. Składało się na to kilka przyczyn, a jedną z nich były nieporozumienia i brak konsensusu politycznego. Dopiero powołany pozaparlamentarny gabinet Władysława Grabskiego zobowiązany został do ratowania skarbu państwa. W kwietniu 1924 r. utworzono prywatny Bank Polski, który zastąpił dotychczasową centralną instytucję emisyjną – państwową PKKP. Rozpoczęto działalność wymieniającą 1,8 mln marek polskich za 1 zł. Dewaluacja odbiła się niekorzystnie na rozpoczętych inwestycjach⁸⁵. Nieporozumienia administracyjne i brak stabilizacji gospodarczej skomplikowały również prace przy budowie Teatru Miejskiego w Łodzi.

Zabezpieczeniem materialnym prowadzonych czynności budowlanych zajmowała się specjalnie powołana w tym celu Komisja finansowa. Komisja obradowała i przedstawiała wnioski na posiedzeniach Komitetu. Magistrat obiecał pomoc finansową w budowie. W tym celu odwołał się do pieniędzy budżetowych, pozyskując środki ze specjalnie uchwalonego podatku. W czasie II posiedzenia Komitetu w styczniu 1924 r. przyjęto do wiadomości oświadczenie wiceprezydenta Groszkowskiego, że w Głównej Kasie Miejskiej pozostało do dys-

---

⁸⁵ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2004*, Warszawa 2004, s. 38-39, 44-45.

pozycji Komitetu kwota 22 584 385 258,87 marek polskich. Zebrana kwotę członkowie Komitetu postanowili przeznaczyć na zakup potrzebnych materiałów budowlanych do rozpoczęcia inwestycji w Parku Kolejowym. W pierwszej kolejności postanowiono nabyć w cegielni miejskiej cegłę, względnie przejąć od Magistratu kontrakty na cement. Następnie zaległą kwotę 14 mld marek polskich za miesiąc grudzień 1923 r., Magistrat miał przelać na rachunek Komitetu do PKO w Warszawie. Podniesiono także składkę na budowę z 10% do 20% od ceny biletów wejścia na wszelkiego rodzaju widowiska oraz poproszono Magistrat o zwiększenie 15% funduszy budowy uzyskanych przez miasto z poboru miejskiego podatku od koncertów, widowisk, zabaw i rozrywek w okresie od 1 stycznia do 31 grudnia 1924 r.⁸⁶ Składki były potężnym zastrzykiem finansowym, usprawniającym prowadzenie prac budowlanych. Konto zasilone zostało od stycznia 1922 r. do 15 stycznia 1923 r. kwotą – 203 688 025,67 marek polskich, w kolejnych miesiącach, do kwietnia 1923 r. kwota wzrosła do 376 618 781,51 marek polskich. Do 4 kwietnia 1924 r. przechowywano w zaokrągleniu sumę 60 mld marek polskich⁸⁷. Na kolejnym posiedzeniu kwietniowym Komitetu, wiceprezydent Wiktor Groszkowski oświadczył zebranim, że środki należne Komitetowi, pobrane do dnia 1 listopada 1923 r. Magistrat oddał do dyspozycji Komitetu w ekwiwalencji 1 mln cegieł i wagonu cementu. Ponadto Magistrat zobowiązał się przelać w odstępach 10-dniowych kwoty wpływające do kasy miejskiej na rachunek Komitetu. Umowa nie była jednak respektowana. Dwa miesiące później Komitet ponownie upomniął się o środki finansowe. Magistrat nie informował o wysokości sumy, nie było płynności w przelewaniu środków na konto PK-KP oraz zawiadomień o ruchach finansowych. Komitet podjął starania, chroniąc dotychczasowe kwoty przed dewaluacją, o dalszym nabywaniu materiałów budowlanych i konstrukcyjnych⁸⁸. W okresie od 1 stycznia 1922 r. do 31 grudnia 1923 r. na konto Komitetu została przelana przez Magistrat kwota w wysokości 12 545 744 723, 67 marek polskich, od 1 stycznia 1924 r. do 30 kwietnia 1924 r. do PKKP

---

⁸⁶ *Z komitetu budowy teatru miejskiego*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1924, R. 24, nr 7 z 12 lutego, s. 14-15.

⁸⁷ W Dzienniku Zarządu m. Łodzi podano kwotę 100 mld (1 kwietnia) marek polskich. Patrz: „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1924, R. 6, nr 17 z 22 kwietnia, s. 14-15.

⁸⁸ APL-KB, Sprawy finansowe 1923-1927, sygn. 305, t. 26. Komitet Budowy Teatru nr 1235/23 R.M., s. bp.

wysłano 159 604 363 220,00 marek polskich. W terminie od 1 maja do 15 maja 1924 r. – 22 558 179 000,00 marek polskich, 20 maja 1924 r. rachunek Komitetu wzrósł o 14 460 588,00 marek polskich, co po kursie nowej waluty czyniło sumę 8 033,66 zł, zaś do 13 czerwca 1924 r. przekazano kwotę 9 627 984 000,00, co równoważyło koszt 5 348,88 zł⁸⁹.

Za wymienioną sumę Magistrat postanowił zawrzeć umowę z cegielnią miejską na wybór 1,5 mln szt. cegieł. Architekt C. Przybylski przedstawił członkom Komitetu wykaz materiałów potrzebnych do rozpoczęcia inwestycji. Wymienił w nim konieczność zakupu 3 mln cegieł, 950 m wapna niegaszonego, 950 m³ żwiru, 2 650 m³ piasku oraz cementu⁹⁰. Liczbę 2 mln szt. cegieł zakupiono z cegielni miejskiej na mocy uchwały ze stycznia-czerwca 1923 r. Magistrat zawarł umowę z cegielnią 2 stycznia 1923 r. na wykonanie 1 500 000 szt. po cenie 75 000 marek polskich, co dało kwotę łącznie 112 500 000 marek polskich. Drugą umowę sygnowano 15 maja 1923 r. na zakup 500 szt. za orientacyjną cenę 158 000 marek polskich, co opiewało rachunkiem 79 000 000 marek polskich. Łączny koszt był równy 191 500 000 marek polskich⁹¹. Podobnie z rozporządzenia Magistratu zakupiono 10 wagonów wapna od firmy „Rosicki i Kawerski i S-ka”. Uchwała nr 845 z 18 grudnia 1923 r. do dyspozycji Komitetu oddano 1 mln szt. cegieł oraz 1 wagon wapna. W pierwszej kolejności na plac budowy przywieziono 1 093 szt. cegieł⁹². Następne umowy na dostarczenie materiałów realizowano kolejno w maju, czerwcu i lipcu 1924 r. Cegielnia miejska w okresie od 19-28 maja przekazała 182 850 szt. cegieł. W sierpniu dostarczono 3 wagony wapna na łączną kwotę 1 345,42 zł⁹³. Na zakup 3 mln szt. cegieł, 10 wagonów wapna oraz 1 wagonu cementu, Komitet wydał sumę 127 176 zł⁹⁴. W międzyczasie podjęte reformy walutowe i próby usystematyzowania gospodarki przyniosły zmiany walutowe. Czesław Przybylski za

---

⁸⁹ APŁ-KB, Sprawy finansowe, sygn. 305, t. 27, Składki na budowę, s. bp.

⁹⁰ APŁ-KB, Zakup Materiałów budowlanych 1922-1925, sygn. 305, t. 22. Rachunki, s. bp.

⁹¹ APŁ-KB, Sprawy finansowe 1923-1927, sygn. 305, t. 26. Składka budowlana, s. bp.

⁹² APŁ-KB, Skład Komitetu, sygn. 305, t. 1. Miejsce pod budowę gmachu teatralnego, s. bp.

⁹³ APŁ-KB, Zakup materiałów budowlanych 1922-1925, sygn. 305, t. 22. Rachunki, s. bp. .

⁹⁴ W części dokumentacji Komisji Budowlanej podaje się kwotę 126 176 zł.

opracowane szkice otrzymał wynagrodzenie 56 250 zł. Przewidziana kwota wynagrodzenia wynikała z progów procentowych umowy ustalonej między Komitetem a architektem, naliczanej od pełnej sumy przewidzianej inwestycji. Bilans zakupów przedstawiał się następująco - 3 mln szt. cegieł w cenie 120 000 zł (40 zł za 1000 szt.), 10 wagonów wapna - 6 000 zł (4 zł za 100 kg) oraz 1 wagonu cementu 180 kg za kwotę 1 176 zł, zamknięty został łączną kwotą 127 176 zł⁹⁵. Zestawiając podane ceny z artykułami spożywczymi przykładowo za 4 zł można było zakupić min.: niecałe 4 kg cukru (1 kg-1,09), 16 kg chleba żytniego (1 kg-0,25 zł) czy 2 kg kielbasy (1 kg-1,80 zł)⁹⁶.

Brak spójności między Komitetem i Magistratem powodował wzajemne konflikty, także natury finansowej. Magistrat w 1924 r. wystosował pismo do sekretarza Komitetu P. Rundo, by przedstawił powód i rachunki pobrania dobrowolnie sum: 500,00 zł z Banku Polskiego, 2 000 zł Banku Handlowo-Przemysłowego oraz 2 000 zł z Banku Handlowego w Warszawie. Komitet przedstawił argument, że powyższe kwoty były niezbędne do prowadzenia prac codziennych⁹⁷. Z powodu czasowych problemów Komitet zawiesił działalność, a materiał budowlany został przekazany na inne cele.

Prace wznowiono w 1925 r. Komisja finansowa dysponowała wolnymi środkami, zdetonowanymi w różnych instytucjach w kwocie 93 885,45 zł. W Banku Handlowym oddział w Łodzi znajdowało się 5 574 zł, w Banku Handlowo-Przemysłowym w Łodzi – 2 018 zł, w Banku Polskich Kupców i Przemysłowców Chrześcijan w Łodzi – 23 236,11 zł, w głównej kasie miejskiej – 53 057,34 zł oraz w Magistracie – 10 000 zł⁹⁸. Rok później Komitet podjął gorączkowe starania o zabezpieczenie sumy ulokowanej w Banku Polskich Kupców i Przemysłowców Chrześcijan z powodu ogłoszonego upadku. Po tej sytuacji podjęto starania o ulokowanie wszelkich sum pozostających

---

⁹⁵ APL-KB, Odpisy umów, listy członków, regulaminy, wyciągi z posiedzeń 1926-1927, sygn. 305, t. 14, Fundusze Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi, s. 1.

⁹⁶ *Statystyka cen w Łodzi i Warszawie*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1924, R. 6, nr 30 z 22 lipca, s. 30.

⁹⁷ APL-KB, Sprawy finansowe, sygn. 305, t. 26. Do Przewodniczącego Komitetu, s. bp.

⁹⁸ APL-KB, t. 14. Odpisy umów, listy członków, regulaminy, wyciągi z posiedzeń 1926-1927. sygn. 305, t. 14. Fundusze Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi, s. 2-5.

w posiadaniu Komitetu na koncie Banku Gospodarstwa Krajowego oddział w Łodzi⁹⁹.

Zbilansowana suma była zbyt niska, by z powodzeniem kontynuować budowę nowego gmachu teatralnego. Kwota Komitetu budowy Teatru Miejskiego w Łodzi była porównywalna z sumą środków przekazanych przez miasto na rzecz działającego Teatru Polskiego przy ul. Cegielnianej. W 1924 r. skierowano docelowo na remont teatru kwotę 90 583 zł, zaś w okresie od 1 stycznia do 1 września 1925 r. – kwota wzrosła 2-krotnie – 183 256 zł¹⁰⁰. Jeszcze przed zawieszeniem prac członkowie Komitetu, zwrócili się do inż. K. Gnoińskiego o wykonanie wstępnego kosztorysu prac elektryczno-oświetleniowych. W cenniku znalazły się usługi dotyczące doprowadzenia prądu, urządzenia oświetlenia i oświetlenia scenicznego. W sumie całość urządzeń teatru „wielkiego” i „kameralnego” obliczono na 245 000 zł¹⁰¹. Wraz z początkiem nowego sezonu budowlanego Komitet upoważnił firmę „W. Kusak” do prowadzenia robót przy budowie studni w Parku Kolejowym w miejscu wskazanym przez architekta. Zlecenie opiewało na sumę 4 981,57 zł. W momencie przystąpienia do prac – 29 września 1925 r. – wypłacono zaliczkę w wysokości 2 976,50 zł. Pomimo odwiertu na głębokość 40 m, nie natrafiono na pokłady wody. Kolejną sprawą hamującą budowę była wiadomość o cofnięciu przez MSW poboru specjalnej stawki komunalnej uchwalonej w 1923 r. Z dniem 1 września zaprzestano jej uiszczania. Ponownie podpisano umowę z architektem i zobowiązano go do nadsłania pełnego kosztorysu gmachu Teatru Miejskiego (zob. tab. 1, 2).

Po zsumowaniu kosztów Komitet otrzymał kwotę 4 910 500 tys. zł. Palącą kwestią, po zapoznaniu się z dokumentacją, stało się pozyskanie wystarczającej ilości środków na sfinansowanie teatru. By obniżyć koszty budowy, postanowiono wybudować jeden gmach teatralny z wydzieleniem osobnych pomieszczeń dla teatru „wielkiego” i „kameralnego”, a nie jak wcześniej planowano dwa osobne budynki. Zrezygnowano z części planów wykończeniowych i z przesadnej elegancji wnętrza. Istotną kwestią Komitetu było pytanie nie o to, jak będzie wyglądał gmach, tylko czy uda się go zrealizować przy obec-

---

⁹⁹ APŁ-KB, Skład Komitetu, sygn. 305, t. 1. Do Magistratu m. Łodzi, s. bp.

¹⁰⁰ *Łódź a teatr*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1925, R. 7, nr 46 z 17 listopada, s. 1-3.

¹⁰¹ APŁ-KB, Różne, sygn. 305, t. 34. Ksawery Gnoiński, doradca, październik 1924 r., s. bp.

nych środkach. W pierwszej kolejności rozważono trzy formy ratowania budżetu teatralnego. Postanowiono złożyć wniosek o pobór 5% od podatku komunalnego i od dodatków państwowych. Uchwała nigdy nie została zgłoszona do zatwierdzenia Radzie Nadzorczej. Drugim sposobem dźwignięcia budowy była pożyczka. Planowano zawiązać delegację z D. Lande na czele, która przedstawiłaby warunki i potrzebę zaciągnięcia kredytu w PKO w Warszawie.

Tabela 1
Kosztorys Teatru „wielkiego” w stanie surowym i wykonawczym

Stan surowy		Stan wykonawczy	
Prace:	Kwota (w zł)	Prace:	Kwota (w zł)
ziemne	146 903,22*	murarskie	29 111,02*
murarskie	660 478,90*	izolacyjno-asfaltowe	41 162, 20 zł*
ciesielskie	25 504,17*	ksylolitowe, terakotowe	542 263, 67 zł*
izolacyjne	3 095,00*	tynkowo-sztukateryjne	601 893, 14 zł*
dekarские	37 219,90*	blacharskie	18 649,17 zł*
żelbetonowe	299 296,08*	stolarskie z okuciem, oszkleniem i malowaniem	68 807, 00 zł*
Suma	1 172 497, 17	malarskie	48 493,55 zł*
		kowalsko-ślusarskie	61 507,20 zł*
		Różne	476 402, 71 zł*
		Suma	1 888 289,66 zł
Razem (stan surowy i wykonawczy)		3 060 786,83 zł	

*cena jednostkowa (robocizna oraz materiał)

Źródło: APŁ, Komitet Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi: Kosztorys na budowę Teatru Miejskiego, 1925 r. sygn. 305, t. 20.

W następnej kolejności Komitet postanowił zwrócić się do łódzkich firm o wsparcie finansowe. Na apel odpowiedziała tylko Rada Nadzorcza Elektrowni Łódzkiej, która na powyższy cel zaoferowało sumę 7 500 zł¹⁰².

¹⁰² Protokół posiedzenia Komitetu Budowy Teatru Miejskiego, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1925, R. 25, nr 12 z 24 marca, s. 9-10.

Rok 1926 był mało aktywny, a prace Komitetu w większości były wstrzymane. Członkowie Komitetu byli zadania, że budowa powinna być rozpoczęta do wzniesienia Teatru „wielkiego”, obliczonego ostatecznie na 1 300 miejsc. Twierdzono, że na ten cel zgromadzone zostały odpowiednie fundusze w Banku Polskim. Ponadto Komitet dysponował środkami budowlanymi jak cegły, wapno, cement. Komisja Teatralna ponownie zgłosiła wniosek do Magistratu, by ten poczynił starania dążące do wszczęcia akcji budowlanej, przygotowaniem rysunków wykonawczych, wykończeniem robót ziemnych, założeniem fundamentów i złożeniem kamienia węgielnego. Zgodnie podjęto decyzję o wystąpieniu o dodatkowe środki z budżetu - w sumie 100 000 zł, w 1927 r.¹⁰³

Tabela 2
Kosztorys Teatru „kameralnego” w stanie surowym i wykonawczym

Stan surowy		Stan wykonawczy	
Prace:	Kwota (w zł)	Prace:	Kwota (w zł)
ziemne	20 922,35*	murarskie	8 948,83*
murarskie	124 982,12*	izolacyjno-asfaltowe	18 953,30*
ciesielskie	7 844,45*	ksylolitowe, terakotowe	171 898,67*
izolacyjne	1748,25*	tynkowo-sztukateryjne	184 775,78*
dekarские	8 064,11*	blacharskie	5 368,61*
żelazno-betonowe	87 423,68*	stolarskie	32 353,53*
Suma	250 984,96 zł	malarskie	44 894,36*
		kowalsko-ślusarskie	7 319,36*
		Różne	179 646,63*
		Suma	654 159,07
Razem (stan surowy i wykonawczy)		905 144,96 zł	

*cena jednostkowa (robocizna oraz materiał)

Źródło: APŁ, Komitet Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi: Kosztorys na budowę Teatru Miejskiego, 1925 r. sygn. 305, t. 20.

Planując rozpoczęcie prac budowlanych w przyszłym sezonie dokonano wstępnych obliczeń finansowych, dotyczących zatrudnienia

¹⁰³ APŁ-KB, Skład Komitetu, sygn. 305, t. 1. Wyciąg I/IV posiedzenie Komisji Teatralnej, 7 września 1926 r. Uchwała nr 10., s. bp.

oraz stawek wynagrodzenia. Przy pracach przewidywano zatrudnić 460 robotników wraz z rzemieślnikami na okres 8 miesięcy. Wstępny kosztorys wyprowadzenia gmachu w stanie surowym pod dach w 1927 r. przyjmował następujące rachunki: 460 (liczba pracowników) x 8 (liczba miesięcy) x 25 (liczba dni pracujących), otrzymując kwotę 92 000 zł. Wliczając dniówkę pracowniczą – 6,11 zł, pełne koszty wyniosły 562 120 zł. Do otrzymanej kwoty należało dodać sumę materiałów budowlanych – 697 880 zł. Z rachunku wynikało, że brak jest pieniędzy na pełną realizację wykończeniową elewacji i wnętrza, którą szacowano na 3 mln zł. Koszt wyniesienia budynku w stanie surowym pod dach wyniósłby 1 250 000 zł. Okazało się, że inwestycja w okrojonym stanie i tak była jedną z najdroższych, przewidzianych w budżecie miasta w 1927 r. Magistrat rozporządził kwotą 8 347 278 zł. W kosztorysie gmach znalazł się na 2 miejscu najdroższych inwestycji. Sumę 1 566 000 zł przewidziano wyłożyć na budowę Gazowni Miejskiej, a 1 017 307 zł w całości przekazano na zadrukowywanie łódzkich ulic¹⁰⁴. Na kontach bankowych w 1926 r. Komitet dysponował następującymi środkami: Bank Polski – 56 788,07 zł (luty), Bank Handlowy w Warszawie oddział w Łodzi 36 605,24 zł (luty), Bank Handlowo Przemysłowy w Łodzi – 49 350,16 zł (luty), Bank Kupców i Przemysłowców Chrześcijan (październik 1925 r.) – 18 214,63 zł¹⁰⁵. Wymienione kwoty uległy zmianom w 1927 r. W Banku Handlowym i Handlowo-Przemysłowym, z akt Komitetu budowy wynika, że do dyspozycji pozostawało 7 592 zł. W Banku Polskich Kupców i Przemysłowców Chrześcijan – 23 236, 11 zł, a w kasie miejskiej – 63 057,35 zł. Łącznie posiadano – 93 885,45 zł¹⁰⁶.

Nowy sezon budowlany 1927 r. miał doprowadzić do realizacji i ukończenia pierwszego etapu budowy Teatru Miejskiego. Uregulowano i prawnie nabyto plac od małżeństwa Sulikowskich za cenę 29 500 zł. Posiedzenia w tej sprawie zwołano w dniu 18 lutego 1927 r. Na powyższym zebraniu architekt C. Przybylski przedstawił plan robót w roku bieżącym. Planował wykonać rysunki robocze i założe-

---

¹⁰⁴ APL-KB, Sprawy finansowe 1923-1927, sygn. 305, t. 26. Wyciąg 72/IV sesja posiedzenia Magistratu nr 969 z 2 listopada 1926 r., s. 3-4, oraz Zatwierdzenie ogólne.

¹⁰⁵ APL-KB, Księga Bankowa Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi, sygn. 305, t. 30. Rachunki, s. 1,10,12,15.

¹⁰⁶ APL-KB, Akta Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi, 1927 r., sygn. 305, t. 13., s. bp.

nie fundamentów kosztem 300 000 zł. Komitet oprócz kwoty materiałów budowlanych – 127 176 zł, dysponował sumą 93 885,45 zł. Ponieważ finanse były niewystarczające Komitet postanowił wystąpić do Rady Miejskiej o kredyt w wysokości 200 000 zł¹⁰⁷. Brak było w pracach Komitetu płynności finansowej. Wciąż wstrzymywano, z braku należytych środków, wypłatę 4 981,57 zł dla firmy „W. Kusak” za wybudowanie studni na terenie miejskiego Parku Kolejowego. W dniu 2 marca 1927 r. Komisja finansowa przedstawiła plan, który miał przyspieszyć realizację. Podjęto działania, które pozwoliłyby pozyskać z Magistratu w roku budżetowym 1927/1928, sumę 150 000 zł oraz dodatkowo zaciągnąć pożyczkę na budowę w PKO lub Banku Gospodarstwa Krajowego w kwocie 1 250 000 zł. Ponadto Polskie Towarzystwo Teatralne w Łodzi, skierowało swoją prośbę o spieniężenie wszystkich papierów wartościowych stanowiących własności Towarzystwa Teatralnego¹⁰⁸. Katalizatorem prac miało być ogłoszenie przetargu na wykonanie prac ziemnych i murarskich. Oferty nadsyłało do 20 lipca 1927 r. Wyłonienie wykonawcy okazało się niemożliwe, gdyż kosztorys firm zawierał nieścisłości i błędy. Po zapoznaniu się z wnioskami Komisja powierzyła prowadzenie całości działań firmie „Paweł Holc i S-ka”. Firma zobowiązała się do wykonania prac następującym kosztem (zob. tab. 3).

Spółka przesłała także kosztorys prac murarskich wliczając koszty robocze i materiałowe. Według zestawień Teatr „wielki” kosztował Komitet – 827 952,58 zł, a Teatr „kameralny”- 160 087,61 zł. Łącznie prace murarskie wyniosły – 988 040,02 zł. Wcześniejsze kwoty ustalone między zleceniodawcą a wykonawcą nieznacznie się różniły. Koszt robót ziemnych był równy sumie – 159 621,43 zł, a murarskich 948 957,01 zł¹⁰⁹. Były to fundusze znacznie przekraczające możliwości finansowe Komitetu. Licząc jednak, że nie zostanie odmówiona pomoc kredytowa dla tak poważnej inwestycji, postanowiono przystąpić do prac ziemnych, murarskich i podjęto próbę wyprowadzenia gmachu w stanie surowym pod dach. Pierwotną sumę zaliczki dla „Paweł Holc i S-ka”, dwukrotnie aneksowano zmieniając stawki.

---

¹⁰⁷ *Z komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, 1927, R. 9, nr 9 z 1 marca, s. 10-11.

¹⁰⁸ APL-KB, Akta Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi, 1927 r., sygn. 305, t. 13. Komisja finansowa, 2 marca 1927 r., s. 17.

¹⁰⁹ APL-KB, Akta Komitetu Budowy Teatru Miejskiego w Łodzi 1927 r., sygn. 305, t. 13. Protokół 2. z posiedzenia, 28 lipca 1927 r., s. 29-32.

Pierwotnie zmniejszono do kwoty wynagrodzenia 13 391,51 zł, następnie zaś o sumę 2 123,08 zł, co dało ostatecznie honorarium w wysokości 10 474,97 zł. Zmiany w umowie były powodowane tym, że nie wykonywano prac w twardym gliniastym gruncie z użyciem kilofów jak wcześniej zakładano.

Tabela 3

Kosztorys na roboty ziemne i murarskie Teatru „Wielkiego” i „Kameralnego” firmy „Paweł Holc i S-ka”

Prowadzone prace ziemne przy Teatrze „wielkim”	Koszt (w zł)	Prowadzone prace ziemne przy Teatrze „kameralnym”	Koszt (w zł)
1000 m ² oczyszczenie, karczowanie i ułożenie materiału na odległość 150 m	1200	3200 m ² oczyszczenie	384
1000 m ² splantować grubość warstwy do 0,3 m	2700	3200 m ² splantowanie	864
721 m ³ wykop pod fundamenty, głębokość 1 m, odrzucenie ziemi na 3 m	1312,22	2374,40 m ³ wykop pod blankiety fundamenty, głębokość 2 m	5626,38
554 m ³ wykop pod blankiet 1,6 m	1263,12	435,89 m ³ wykop pod blankiety fundamenty, głębokość 4 m	1346,90
2521 m ³ wykop 2 m pod sutereny z rozplantowaniem	5974,77	172,24 m ³ zasypać	251,47
1955 m ³ wykopy do głębokości 3,5 m	6236,45	2638,05 m ³ wywiezienie ziemi na odległość 2 km	12662, 64
11092 m ³ wykop do głębokości 7 m	54461,72		
1010 m ³ zasypać i ubić	1474,60		
15824 m ³ wywiezienie ziemi na odległość 2 km	75429,80		
Razem	150578,08	Razem	21135,39

Źródło: APL, Komitet Budowy Teatru Miejskiego przy Magistracie m. Łodzi: W przedmiocie składkowym ofert i kosztorysów, sygn. 305, t. 15. Kosztorys na roboty, s. bp.

Ambitne plany budowlane w 1927 r. nie zostały zrealizowane. Prace zatrzymały się na etapie wyprowadzenia fundamentów. Pomimo rozpaczliwych prób zaciągnięcia pożyczek i kontynuowania budowy, Magistrat nie przewidział w roku 1927/1928 dodatkowych

środków na ten cel. Większość środków budżetowych przeznaczono na usprawnienie i rozwijanie sieci wodno-kanalizacyjnej w mieście. Z wyciągu rachunku bankowego wynika, że 30 czerwca 1929 r., w dniu zamknięcia konta, Komitet dysponował pozostałościami w kwocie 7 256,50 zł¹¹⁰.

Brak funduszy przypieczętował los gmachu. Urząd Wojewódzki w Łodzi przesłał pismo do Magistratu, w którym informował, że z deficyt przekreśla możliwość kontynuowania budowy. Argumentowano, że budowa tak monumentalnego gmachu mija się z celem. Tym samym podjęto decyzję o wstrzymaniu rozpoczętych robót, do czasu powzięcia odpowiedniej uchwały w tej sprawie, przez nowo wybrane organy miejskie. Decyzja zbulwersowała członków Komitetu. W nadesłanej odpowiedzi do UW pisano: *Łódź musi posiadać gmach – dwa teatry splanęły – prywatny Thalja oraz Wielki. Teatr Miejski [obecnie teatr im. S. Jaracza – przyp. autora] mieści się w nieodpowiednim lokalu, który nie odpowiada warunkom bezpieczeństwa*¹¹¹. Dalej stwierdzono, że dyrekcja Banku Gospodarstwa Krajowego gotowa była udzielić pożyczki. Wiesław Lisowski podsumował, że Urząd Wojewódzki nakazując zaprzestania budowy, przekroczył swoje kompetencje, a narzucanie praw przysługuje samorządowi, natomiast urząd był jednostką administracyjną II instancji¹¹².

Prace zostały zamknięte w 1927 r. W latach późniejszych nie powrócono już do budowy Teatru Miejskiego w Parku Kolejowym (obecnie park im. S. Moniuszki). Winą za błąd profesjonalizmu i konsekwencji należy obarczyć Komitet i Magistrat. Wzajemne animozje, złośliwości, brak wspólnego planu działania oraz porozumienia w sprawach finansowych były przyczyną zawieszania prac i marnotrawstwa publicznych pieniędzy. W 1925 r. następująco podsumowano prace członków komitetu – *Istnieje w Łodzi od 2 lat, zwany popularnie komitetem braci śpiących [...] Komitet nie wykonał żadnej inicjatywy, nie uczynił nic, co by mogło sprawę budowy poruszyć choćby o krok...*¹¹³. Warto zwrócić uwagę, że kondycja finansowa państwa, a także kryzys światowy nie był kluczowym wydarzeniem,

---

¹¹⁰ APŁ-KB, Bank Handlowy w Warszawie 1924-1927, sygn. 305, t. 31. Wyciąg z rachunku bankowego, s. 15.

¹¹¹ APŁ-KB, Odpisy umów, listy członków, regulaminy, wyciągi z posiedzeń 1926-1927, sygn. 305, t. 14. Pismo: L. Pf. 1036/1, s. bp.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ APŁ-KB, Różna korespondencja, sygn. 305, t. 35. Do dymisji komitecie braci śpiących!, s. bp.

które doprowadziło do zahamowania prac. Opinia i nastroje społeczne sprzyjały inwestycji w pierwszych latach budowy. Radykalizowały się one wprost proporcjonalnie do podejmowanych działań i rozwiązań – *Na Komitecie budowy teatru ciąży olbrzymia odpowiedzialność za zmarnowanie grosza publicznego, za trwonienie go na szkice oraz projekty, które zdały się psu na budę. Za zmarnowanie 2 mln cegieł, które zdążyły już zmurszeć, oczekując na rozpoczęcie budowy gmachu*¹¹⁴. Wydaje się, że decyzje, które zapadały na posiedzeniach, były mało precyzyjne i niespójne. Konflikt w wyborze placu budowy towarzyszył Komitetowi przez wszystkie lata działalności. Ponad 4 lata prac nad budową teatru nie przyniosło oczekiwanych korzyści i osiągnięć. Wielkie ambicje teatralnej Łodzi pogrzebano wraz z nadziejami w Parku Kolejowym. W ironiczny sposób opisał sytuację towarzyszącą budowie – Władysław Drozdowski w „Komedii w III aktach”, która ukazała się w czasopiśmie „Republika” w 1927 r. (zob. Aneks 1)

Dziś niemym świadectwem ambicji i dowodem braku kompetencji, wzajemnych animozji i zatargów politycznych tamtych czasów są gdzieniegdzie widoczne pozostałości fundamentów gmachu Teatru Miejskiego, którego architekturą zachwycano się na wystawie w Paryżu w 1925 r.

---

¹¹⁴ *Ibidem*, „Siedmiu braci śpiących”, s. bp.

Aneks I

„Budowa Teatru. Komedia w III aktach”

Słynna „Budowa teatru w Łodzi”
Jest najprzedniejszą z komedii właśnie
Dla rozpatrzenia się o co chodzi
W krótkim streszczeniu akcję wyjaśnie

Akt 1. widza wprowadza w czasy
Gdy króla Banka zgładzili łotrzy
Cegieł na składzie liczne zapasy
A Hamlet – gada trzy po trzy

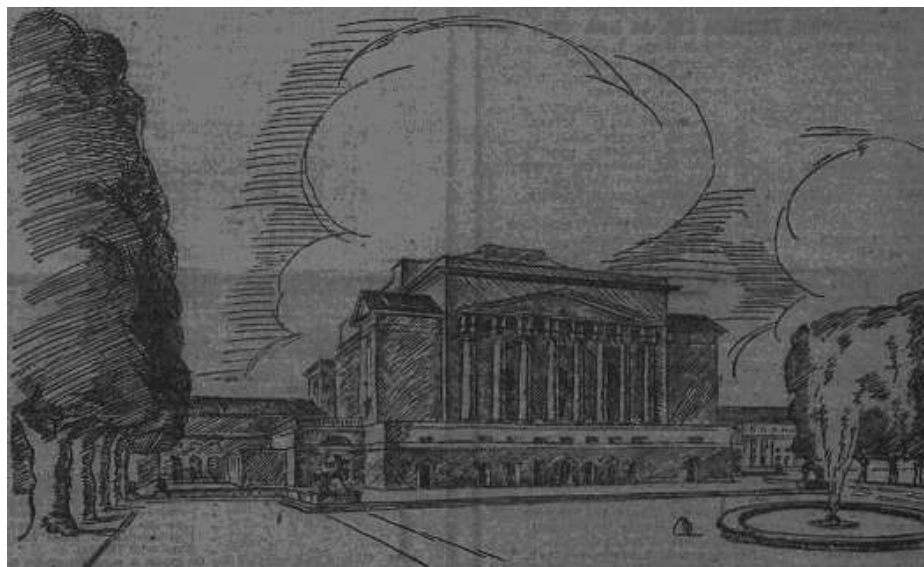
Akt 2. Cegieł ubyło znacznie
Na scenie magia, duchy i czary
A Faust – pan prezes, jak tylko zacznie
Wciąż gada, gada, gada bez miary

Akt 3. Z cegieł zostały puchy...
W stylu „cesarstwa” zdobna estrada...
Nowy komitet pełen otuchy,
A prezes gada, gada i gada.

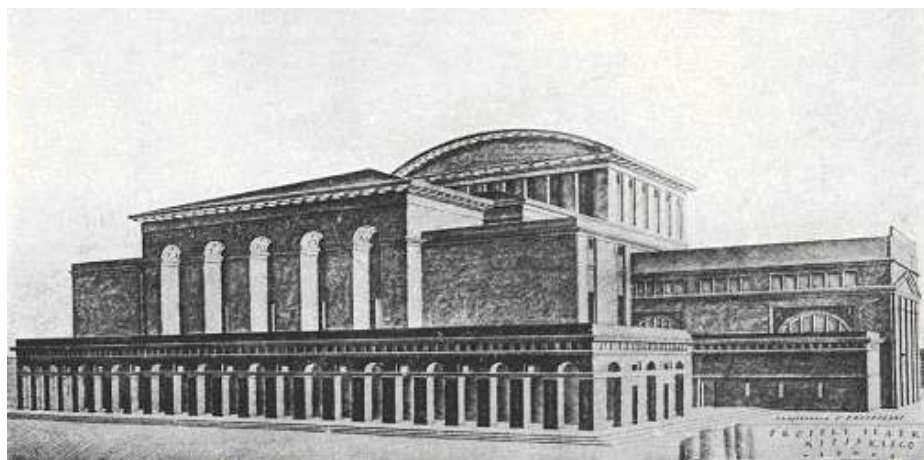
Zaś w epilogu cegieł kłopoty
Szereg posiedzeń o różnej porze
Multum gadania, mało roboty,
A nawet kiedyś...i teatr może...¹¹⁵.

---

¹¹⁵ APŁ-KB, Różna korespondencja , sygn. 305, t. 35. Władysław Drozdowski, *Budowa Teatru. Komedia w III aktach*, s. bp. Komedia ukazała się w czasopiśmie „Republika”, 1927, nr 43, z 13 lutego.

Ryc. 1. Fasada Teatru Miejskiego. Rysunek z pierwszej strony „Kuriera Łódzkiego” 1924, nr 115. Autor rys. – Stanisław Łuckiewicz, „Kurier Łódzki”, 1924, R. 24, nr 115 z 27 kwietnia.

Ryc. 2 Fasada Teatru Miejskiego. Wejście do Teatru „wielkiego” od strony ul. G. Narutowicza, proj. C. Przybylskiego, 1924 r., „Giewont” 1928, nr 3, styczeń-marzec.

Ryc. 3. Fasada Teatru Miejskiego. Wejście do Teatru „kameralnego” pierwotnie planowano od strony ul. J. Kilińskiego. Brak zgody i naruszenie terenu cerkwi św. Aleksandra, wymusiły na architekcie przeniesienie Teatru „kameralnego” od ul. Skwerowej, proj. C. Przybylski, 1924 r., „Architektura i Budownictwo”, 1936, R. 12, nr 8-9-10 (numer specjalny).